

спадчына

спадчына

Аляксей Каўка

...

Недыпламатычныя нататкі.

Польскі дзёньнік беларуса

1978 год.

24 ліпеня.

Зноў у сінім бары. Аднак, захмарылася, задажджыла і пляскае, палівае за вакном. “Пла-ахое сёлята надвор’е”, – сумна заўважыла маці-цешча на разьвітаньне з зяцем. Ды ўжо амаль і па леце. Праз колькі дзён – Ілья.

Што ж чуваць тут, у ціхіх вільготных вуглах дачных? Дабавілася газетаў, часопісаў. Дарогай прагартаў сьвежы “ЛіМ”. Ёмка высьвеціў крытык другое “нараджэньне” Барадуліна – пасталелага, да глыбіні перажагнага клопатамі і болем “не пра сябе, а праз сябе – пра свой народ”. Беларускі народ. Пра які пакуль (ці ўжо?) дазволена гаварыць, але толькі вобразамі, іншасказальна – паэтам. Касманаўтам (як і “беларускім” палітыкам – гл. напрыклад, прамову Машэрава на нядаўняй урачыстасьці ў Менску) – забаронена. Абезнацыяналены генерал Клімук нават з трыбуны польскага Сейму ня мог прыгадаць пра тое, які народ яго нарадзіў і

выправіў у космас. У польскага касманаўта ёць “радзіма Каперніка, народ Каперніка”. Міраслаў Гермашэўскі за некалькі гадзінаў палёту “далучыў” да касмічных вышыняў ледзь ня ўсю гісторыю і геаграфію Польшчы (кнігі Міцкевіча, штандары, сьцяжкі, гербы ваяводстваў і г.д.) і цяпер, шчаслівы, адорвае суайчыньнікаў. Словам, касманаўт-дасьледчык паглыбіў крыніцу польскага патрыятызму. Ну, а беларускі патрыятызм – як жа быць з ім? Ці можна камандзіру карабля, беларускаму хлопцу хоць кропельку зачарпнуць са сваёй азэрна-сінявокай глыбінькі? Ці можа, дзеля лепшага патрыятычна-інтэрнацыяналістычнага суладзьдзя, працытаваць нашага Баяна: “Я мужык-беларус...” ды годна дадаць: і ўзьняў мяне мой рабоча-сялянскі беларускі і ўвесь савецкі народ у зорныя высі? Аказваецца – ня можа. Няма ў палкоўніка Клімука ні народу, ні айчыны, ні матчынай мовы. Ёсьць толькі “единый могучий Советский Союз” – моцная супердзяржава, якой апладзіруюць у польскім Сейме, але каб гэтаксама паважалі пачуцьцёва – наўрад ці. Як жа паважаць абездухоўленую моц? Нібыта ў насьмешку з прамовы генерала-касманаўта: “Piotr Klimuk тьві ро rosyjsku, ale jego siowa s№ doskonale zrozumiale: jest to jkzyk naszych najbliiszych prszyjacii”¹.

А мог жа ты, Пятрусь, адхіліўшыся ад схемы, закончыць хаця б так: “Мае браты, мае суседзі, Свабодны новы польскі люд...”. Браў жа ты ў першае сваё касмічнае падарожжа Коласа. Няўжо гэтым разам “нацыянальна-культурную” маналію цалкам саступіў польскаму сябру Міраславу? Не прагучала беларускае слова ў польскім Сейме. Пад тым самым дахам, дзе некалі шальмавалі Браніслава Тарашкевіча і “грамадоўцаў” за абарону і беларускага слова, і беларускай справы. Чаму ж пра пераёмнасьць вось гэтых традыцыяў ані слоўкам не абазваўся ў сваёй прамове польскі “пшывудца” Герэк, які так шчодра сыпаў прыкладамі з гісторыі польска-радзецкай пшыязьні?

Няўжо так і будзем плаціць памяцьцю сваёй толькі за тое, што нас накармілі і робяць генераламі? Няўжо сытая поліўка верне нас зноў у становішча “глухіх і нямых”, хоць ужо не худых, не ў лапцях, але накормлена-адукаваных?

1979 год.

21 чэрвеня.

На сустрэчы з польскімі славістамі. Слухаў украінца Рыгора Вервеса пра параўнальнае славяназнаўства. Хтосьці з прысутных пацікавіўся ў прафесара з Кіева: як прадстаўленая ў вашых даследваньнях беларуская літаратура? І той, шырока ўсьміхнуўшыся, адказаў каратка, узрушана, як пра нешта вельмі яму блізкае: “Яна ў нас любімая літаратура. Вельмі многа перакладаем, многа пішам пра яе”. Пазьней, едучы разам у машыне, прызнаваўся субьседніку з пасольства: “Ведаецца, мы звычайна, што дома адзін у другога – у Кіеве ці ў Менску. Адзін ваш Быкаў – геній, якому няма роўных”. Абодвум нам было таксама суладна: пры ўсім пры тым славянскія народы, большыя і меншыя, аднолькава перажываюць цяпер эпоху нацыянальнага самасьцьверджаньня.

Рэшта дня – над прывітальным адрасам Яраславу Івашкевічу, — 85-годзьдзе пісьменьніка.

У астатнім – традыцыйнае штодзённае: званкі, тэлеграмы, удакладненьні, тлумачэньні “по начальству”.

Надвечоркам быстрабежнаю “Волгай” блакітнаю (пан Балеслаў, “кіроўца”, ключы шэфу-аматару ужо давярае) – на ўзьлесак да Поўсіна, памаўчаць, пагартачь сьвежыя “ЛіМы”. Над споведзьдзю Мар’яна Дуксы ўстрапянуцца:

¹ Пятро Клімук прамаўляе па-руску, але яго словы дасканала зразумелыя: гэта ж мова нашых найбліжэйшых сяброў.

Мой лесе верны,
Страхам не суроч,
Застанься шчодрым
на былую ласку,
Каб аж да сконцу
ў чэрвеньскую ноч
Дрыготка слухаць
Папараці казку...

29 чэрвеня.

Кліча дарога на Беларусь. Да Бору Равецкага, да Машчаліна, да сумнацэчнае рачулікі Добрыцы. Таямнічае неба зорыстае над ляском Поўсінскім, палявая сьцежка між жытоў — нібы багаславілі гэты шлях. Покуль — дыхаю і живу. Рэшта — міноўж do Polski² — застаецца. Хоць любоў — заўсёды крыж. На тым і сышліся з “нетыповым” госьцем маім, чыё “іншаземства” не зашкодзіла нашай узаемадаверлівасьці.

2 ліпеня.

“Бывайце здаровы, жывіце багата...”, — усхліпвала галасістая хромка на разьвітаньне гасьцям з Варшавы. Пад хвойй разложыстай, супроць хаты, — радня. Сёстры, пляменьніцы з мужамі, дзяццмі; сваты і свацьці, вясельная грамадка. Бразнулі дзверцы машыны, уздрыгануў, завуркацеў рухавік. “У зялёнай дуброве мы начаваць будзем...” — гучней і смутней неслася наўздагон. Вось чаго дзеля, пане Балеславе, і ворта было адлучацца ад справаў “больших, государственных”.

1 жніўня.

Сягоння “столица гордых поляков” (Блок) жыве памяцьцю пра Варшаўскае паўстаньне. Раней, заўважыў пан Балеслаў, малебен жалобны адбываўся толькі ў адным касьцёле Святога Яна. Цяпер жа, праз паразуменьне духавенства з уладамі, імша адбудзецца ва ўсіх сьвятынях горада. Услухаемся ў легенду сталіцы-змагаркі: драматычную, трагедыйную і ... аптымістычную.

Варшава, “здрузгатана, як Мар’я” (Бранеўскі), ахоплена полымем, працінаемая кінжальным агнём, спляжаная фугаснымі выбухамі нямецкіх “фаўстаў”, — паўстаньніца-Варшава адчайна баранілася, памірала, жыла, верыла. Вось радкі з хронікі тых выпрабавальных дзён:

«8 жніўня. Не сьціхаюць зацятыя баі ў заходняй частцы Сяродмесьця, на вуліцах Цёплай, Грыбоўскай і Крухмальнай (настальгісты-інтэрнацыяналісты тут, на шчасьце, не ўправіліся перайначыць старажытныя польскія назвы на Маркса, Энгельса, Луначарскага ці Розы Люксембург, імёнамі якіх у маім Менску ўвечнана ці не паўтузіна вуліцаў, плошчаў і завулкаў);

9 жніўня. Сяродмесьце. Пачала працаваць паўстанцкая радыёстанцыя “Бліскавіца”. Рушыла харцэрская пошта.

11 жніўня. Сяродмесьце. Хоць наўкола ня ціхне бой, вядомыя артысты наладзілі ў кансерваторыі вялікі канцэрт для паўстанцаў.

13 верасьня. Першыя савецкія скіды парашутамі трапілі да Сяродмесьця.

18 верасьня. Армада з 107 самалётаў саюзынцкіх скінула на парашутах зброю, амуніцыю, прадукты, але толькі 20% дасталося ў рукі палякаў. ...Пабраліся паўстанцы Ірэна і Генрык.

Варшава пахіляецца над мінулым. Ні салютаў, ні фейерверкаў. Толькі ціхае, жалобнае трымценьне сьвечачак на месцах змаганьня й пакуты...

Позна вечарам адазваўся Юрка Туронак: “Алесь? Здароў. Ну, як жывеш? А я

² Любоў да Польшы.

толькі што вярнуўся, браце, з дарогі. У Вільні быў, у Менску. Дачка твая там, казалі, прыехала паступаць... Дык калі спаткаемся?...” Што ні кажы, а ў Маскве такога вось раптоўнага, сонечнага “здароў, як жывеш?” штось не прыпомню за ўсе 15 гадоў.

3 жніўня.

Час, казаў Сенека, ёсць вялікі вучоны, бо ўсё адкрывае. Але чалавек, заўважыў хтось іншы, не валодае часам. Яму дадзены толькі імгненні. Ад чалавека ж залежыць, ці ператворыцца ён у час, іначай: ці зьліецца чыёсьці імгненнае жыццё з часам, каб таму, апошняму, было што адкрываць.

Спаканьне ў Юркі. Беларускія навіны праз Вільню (“недасечаныя” суайчыннікі...), Менск, які ўжо “дараўнаваўся Варшаве”, хоць шанюная суседка, часам занадта пэўная сябе, покі што не ўсьвядоміла адметнасці сталіцы беларусаў, як і іх саміх (іншая справа – чыёй тут больш віны). Згадаў мой сябра пра паліцу беларускіх кнігаў, перакладзеных у Польшчы, на выставе “Сделано в Польше”. Пятро Машэраў, казаў, задумены, хвілінаў 3-4 каля тых кніжак пастаяў.

На Беларусі тым часам выдалі творы Каруся Каганца. На чарзе – Алесь Гарун, папрасілі ў Варшавы дапамогі. Прывалок з сабой новыя нумары “Малодосці” з Караткевічавым раманам “Чорны замак Альшанскі”, чародныя “Галасы Радзімы”, “Нівы”. І – ці ня самае нечаканае, каштоўнае – “Гісторыя Беларусі” паляка Марцэлі Космана: на белай вокладцы Францішка Скарыны партрэт.

17 жніўня.

“По начальству...”

Учарашні вечар поэзіі на дачы “мене ответственного товарища”. Гарэлка (як жа без яе?) і парада: “Надо выдержать. Пройдёт. Стабилизируешся”.

Пра “4 комплексы” антысавецка сярод палякаў. Дапоўніў адным-адзіным сваім, беларускім: 17 верасня. “Здарова, таварышы! Доўга чакалі...” У гэтым пункце ці стрэну паляка, патрыёта-інтэрнацыяналіста?

20 жніўня.

Позна. Перагартаў прэсу за тыдзень. Мала цікавага. Вось толькі “Малодосць” (за ёй учора сьпяшаўся да цягніка прахаднога, на вакзал) уцешыла, узрушыла. Якія дрожджы – маладыя, мабільныя, глыбокія – падыходзяць у Дзяжы Беларускай!

Яўген Лецка: “Шлях беларускай літаратуры, як і народу павінен быць бясконцым. Іначай усякая дзейнасць траціць сэнс”. – Гэтулькі пра неўміручасць і “нерастваральнасць” беларусаў як народу.

Уладзімер Някляеў: “Беларуская дэлегацыя – адзіная на ўсесаюзнай нарадзе маладых пісьменьнікаў — прыехала без перакладаў, без падрадкоўнікаў. Так вядзецца здаўна і чамусьці завядзёнка гэтая лічыцца сыціпласьцю. Хаця больш адэкватна называць яе абьякавасьцю ці, яшчэ вастрэй, безадказнасцю”.

Словам, інтэлігент беларускі дамагаецца самапашаны і, патроху, пачынае гневацца.

21 жніўня.

Сябры мае польскія (усё ж сябры) будуць чытаць “Лысую гару”. У мяне ж засталіся вершы Надзеі Артымовіч, успаміны Антона Луцкевіча (“За дваццаць пяць гадоў”), якія занатоўваў тут, у Варшаве, пяцьцю гадамі раней – гады яшчэ “вучоны грамацей” з Масквы.

28 жніўня.

...Што ж, трэба ператрываць і такое (з пастановы партыйнага сходу Амбасады):

“Необходимо активнее вовлечь в партийную работу вновь прибывших дипломатов: т. Кавко...” . Як і скалечанае крыло прадстаўніцкае “Волгі”, якое мой бездакорны пан Балеслаў хутка “вылечыць”, а лагодныя, далікатныя польскія дактары дадуць рады падкалечанай назе “радзецкага дыпляматы”.

17 верасня.

Учарашнім надзельным надвячоркам падаліся было з сынам у лясок. Пахадзілі трошкі, — чарнушак, сьвінушак, некалькі тугіх, маладзенькіх бабак назьбіралася на добры булён грыбны. Разам варылі потым, скварылі, смачна елі.

Гаманілася абодвум нам хораша, спакойна. “А што было 17 сентября, папа?” Семнаццацата верасня... Апавядаў свайму 10-класьніку пра разьдзертую на кавалкі Радзіму, пра яе ўзьяднаньне. Хлапец падростае разумным, здольным і пакуль амаль бездапаможным у пытаньнях гісторыі, культуры свайго народу. Вось дзе мая найвялікшая віна перад дзецьмі, перад Беларусью. Хаця ні сын, ні дачка ўжо, ведаю, ня пройдучь абыкава сьцежкамі сваёй нацыянальнасьці.

Беларускае ж радыё сягоньня перадала рэпартаж з калгаса “17 верасня”: “Сорак гадоў назад узьяднаўся беларускі народ...” Варта было мне апынуцца тут, каб глыбей, вастрэй, істотней адчуць, перажыць сьвята нашага ўзьяднаньня.

Альбо – прачытаць тое, чаго ні ў Маскве, мажліва, і ў Менску не прачытаў бы: “На Белоруссии может быть только белорусская власть” (Д-р А. Цвикевич. Беларусь. Пер. с белорусского. Издание Черезвычайной Дипломатической Миссии Белорусской Народной Республики. Берлин, 1919. с. 27).

20 верасня.

Зранку пан Балеслаў з кветкамі: “Жычэн пану здравя і лят ешчэ тыле само як наймней!”. Хоць – куды ўжо дабаўляць гады (нямала іх), хіба што жыцьцём поўнячы рэшту... (пасля безагляднага транжырства, пустазвонства).

13 кастрычніка.

Адкуль было чакаць беларусам уласнага Блока, каб той “с потрясающей глубиной и экспрессией выразил кризис человеческой личности” (Долгополов Л. К. Александр Блок. Личность и творчество. Л., 1978. с. 172). Безасабоваму, “безличному” народу – пра які такі крызіс бедаваць?

Затое Максіма Гарэцкага маем – і лірніка, і філосафа, і пячальніка. “Высока дзяржалі князі Саламярэцкія знамя зямелькі свае, знамя бела-чорна-чырвонае, не ўгіналі галовы прад цяжкаю сілай Маскоўшчыны, не хіліліся перад хітраю прычэпкаю – Польшчаю” (“Лірныя сьпевы”). Хай гэтая выпаведзь і будзе маёй сёньняшняй знаходкай, калі трымацца Гётэўскага правіла: штодня спасьцігні, прынамсі, адну разумную думку. А колькі ж іх, думак-залацінак у абеларушаным Сёмухам “Фаўсьце” – набытым сёньня ў варшаўскай кнігарні (апошні экз.) і падараваным Юрку (мой – на паліцы ў Маскве чакае).

16 кастрычніка.

У ДСНК³ на сустрэчы паэт-латыш Петэрс сыціпла і годна паведаміў варшавянам: “Прыгадаю адну толькі рысу майго народу. Ён створана паўтара мільёна дайнаў – амаль столькі ж і латышоў у сьвесе. Такім чынам, на кожнага латыша прыходзіцца па адной песьні. Таму мы лічым сябе шчаслівым народам, наперакор нягодам”.

З чаго б, падумалася, пачаў беларус, наважыўшыся ў падобных акалічнасьцях напамніць пра сваю беларускасьць, што вось ён, сын пэўнага народу, з пэўнымі

³ ДСНК – Дом савецкай навукі і культуры.

якасьцямі? Караткевіч, мабыць, вызначыў бы нашу дасьціпнасць, Гілевіч – пявучасьць, Брыль – філасафічнасьць.

Дарэчы, пра філасофію беларускую (ня блытаць з “развитием философской мысли в Белоруссии...”):

“Толькі засьценкі Ёсходу і Захаду могуць пасьведчыць, колькі чалавечых ахвяр прынесла Беларусь за самае маленькае імкненьне быць сабой. Трудна ў такіх абставінах казаць аб сацыяльнай творчасці, калі да нас прыходзілі з гатовымі формуламі і прымушалі супакоіцца на такім пракруставым ложы. Казаць аб сапраўднай творчасці ў нашым становішчы, гэта – казаць непрыстойныя анекдоты ў доме мерцвяка...” (Ігнат Абдзіраловіч. Адвечным шляхам. Дасьледзіны беларускага сьветапогляду. Вільня, 1921. с. 53).

Аб ёй, філасофіі нашай – і “Слоўнік” тлумачальны”, пераказаны сюды Васількам з Менску. Гартаю чародны, трэці том (17 тысяч словаў!): “паланізаваць — апалячыць (апалячваць). Паланізатар — той, хто праводзіць паланізацыю”. Зазірнем да першага тому: “апалячыць — прымусіць апалячыцца”. Засталося дачакацца наступнага, 4-га тому – што там будзе наконт русіфікацыі?

Яшчэ кніга з Менску – “Академия Наук Белорусской ССР” (1979). Нарэшце нешта прачытаем пра першых беларускіх акадэмікаў — С. Некрашэвіча, У. Ігнатоўскага (“исклучён из партии как национал-уклонист”). Мурашкі па цэле ад жуды за такія словы-стрэлы. А з фотаздымка – удумлівыя, з ценем трывогі і распачы вочы акадэміка “ўкланіста”...

17 кастрычніка.

Часінка (абедзенная) над М. Гарэцкім – “Дзьве душы”:

“І ня толькі сялянства, але і беларускае мяшчанства, думаў ён (Мікола)... маець у сваёй ідэалогіі і ў сваім жыцці шмат беларускасьці... Якраз гэта мяшчанства можа згуляць ролю байцоў у змаганьні з нясходным, праклятым русіфікацыйным паведам сучасных беларускіх гарадоў, беларускіх у значнай меры толькі па назову (...) Міколу, як і ўсім адраджэнцам, было дужа цяжка зносіць тое, што на тэрыторыі Беларусі ў бальшавізме апрача чужынцаў апынуліся і ўзяліся кіраваць беларускім сялянствам якраз найгоршыя на іх погляд беларускія людзі, бо абмаскаленыя Беларусы, закарэлыя рэнегаты і партыйна тупыя праціўнікі “ўсякага там яшчэ адраджэньня”, пагарджаўшыя, з іх ўбогай духоўна фанатычнасьцю, беларускай моваю і ўсім нацыянальна-беларускім. Дык Мікола ведаў прынцыпійную цану свае радасьці з прычыны сялянскай няласкі да бальшавікоў, аднак радаваўся, бо бачыў у тым настроі сялян карысьць для руху”.

“Абмаскалены беларус” – вялізная, страшэнная тэма. Яе не зазначыш адным сказам, нашгалт: “Як жа ты, чалавеча, даўся абмаскаліцца?” Хоць і такі, для прыкладу, радок у нашым “Тлумачальным” нешта б значыў. Для пачатку.

18 кастрычніка.

Зямляк-дыпламат, па шчырасьці, востра, спавядальна:

“Ня тое сумна, Алёша, што яшчэ адна восень мінае. Жыцьцё канчаецца – вось што страшна. Так і адыдзе яно, а ты нічога не патрапіў, не паспеў талковага зрабіць. На мільтузе, на лухце – дні і ночы, у спадзяваньні на лепшае. Але для лепшага часу ўжо не застаецца”.

Прыхапкам, ратуючыся, у Бібліятэцы Сеймовай. Дзесьці ў Лондане прафесар Уладыслаў Вельгорскі чытае слухачам-палякам з універсітэту імя Стэфана Баторыя лекцыю пра беларусаў і украінцаў. І фізіяграфія, і тып дзяржаўнасьці ў мінулым, і тып псіхічны беларусаў і паўднёвых суседзяў іхніх...

“Ліберальная “Літва” (перыяд Вялікага княства Літоўскага), — чытаем з тэксту, — уратавала індыўдуальнасьць нашу праз колькі стагоддзяў; братняя “Масква”

вось-вось вылепіць з нас “істинно русского”. Шкада, няўстойлівы, падатны на асіміляцыю тып беларускі. Зусім іншая справа з украінскім: за 250 гадоў царская Расія “не абмаскаліла” ані кавалачка ўласна украінскага абшару. Калі ж заходзіць гаворка пра Беларусь...” “Належыць памятаць, што Масква захапіла на пачатку XVI ст. усходнія землі прабеларускія і на працягу пэўнага часу патрапіла іх дашчэнтну зрусіфікаваць. Абшар жа не маленькі: роўны амаль што ўсёй сучаснай Чэхаславакіі... Факт застаецца фактам: каля трэцяй часткі тэрыторыі сярэднявечнай Беларусі згублена гэтым народам на карысьць іншае краіны”.

19 кастрычніка.

Толькі што з Катавіц. Паслухалі песьняў, наглядзеліся на бравуровыя паланезы самадзейных танцораў польскіх, пагаманілі з панам Рамуальдам Янкоўскім – дзеячом прафсаюзных і чалавекам рабочым – і цяжкое, балючае, што гэтулькі дзён і начэй трымала за горла, сьпіраючы дыханьне, засьцячы цемрынёй безнадзейныя вочы, нежак само сабою зьнікла, адышло.

Можна з палёгкаю ўздыхнуць. Да наступнай пакутнай часіны.

А так – восень. Позьняя, суцішная. Вострая – на чужыне. Як для Рыгора Крушыны, недзе ў Італіі, балючым напамінам – родныя слугкія краявіды:

Пад акном стакрылы клён,
Родны дом, як мілы сон.
Сьлёзы цісьне ўспамін,
У грудзях — кляновы клін.

27 кастрычніка.

Апоўначы – з Радама. Аматыры-артысты з Ленінграда (з “Выборгской стороны”) адчынялі “Дні прыязны”. Пасьля канцэрту вячэра: тосты, тосты, тосты. Зноў, у каторы раз, маркотна рабілася, сумна. Ну, навошта гэтулькі словаў – зазвычай фармальных, напышлівых – пасьля музыкі, песьні? А табе, пры тваіх клопатах і болях, ці канечне марнаваць час на выслухоўваньне ды трыманьне (найцяжэй) прыстойнае міны. Можна і памаўчаць. Каб толькі маўчаньне ня цемрыла сэрца, прасьвятляла. Як ціхіх словы маладзіцы з Віннічыны (у складзе дэлегацыі з пабратымчае вобласці), што адарыла на разьвітаньне сваім зборнічкам:

Нічо так солодко не пахне на землі,
Нічо так не вскарбовуецца в душу,
Як версневый вечір на селі,
Настояний на яблуках і грушах...

Ніна Гнацюк

31 кастрычніка.

– Почему польских студентов в СССР обучается свыше 3-х тысяч, а советских в Польше — чуть больше 60-ти (пры 66 савецкіх выкладчыках, пераважна русістах). Как объяснить этот дисбаланс?

– Товарищи, — важна сказаў “кар’ерны” ад навукі, — вы вель знаеце, што марксистские дисциплины тут не на уровне и увеличивать количество студентов с нашей стороны нецелесообразно по идейно-моральным соображениям. Таково мнение...

— Гы-гы, — нясьмела заваркуцелі дыпламаты. І ў гэткай рэакцыі на “не пушчць” было штось уцешлівае, забавнае. Народ – ён усюды народ, нават у “дыпламацтве”. І ў гарэзтах чыноўніцкіх рупіцца яму па непасрэднасьці, па сяброўстве.

Да таго ж тут, у краіне не зусім “марксіцкай” надзіва ветлівыя прываблівыя людзі. Асабліва, калі яны ходзяць каля кнігі: пані Крысьціна, пані Аліцыя. Што ні слоўка – сонечны праменьчык...

Не адважваюся разважаць пра тыпалагічныя рысы палякаў. Што, аднак, пасвойму ўражае, кранае – гэта іхняя культура маўчаньня, культура пагляду, усме-

ху. Словам, знаная польская “гжэчнасьць”, далікатнасьць. Няхай бы да такой вось культуры непасрэдна далучалася б штогод хаця б па тры тысячы беларускіх, украінскіх, рускіх хлапцоў, дзяўчат. Чаму б сёньняшнім Францішкам з Літвы-Беларусі не падавацца за навукай да Кракава, Вроцлава, не кажучы пра Варшаву? Ёсьць жа чаму навучацца тут, ад чаго харашэць, лагаднець. Каб не сківіцамі аказэньваць жывое дыханьне народа, але сэрцам слухаць і самому адказэньвацца, ачалавечвацца.

17 лістапада.

“Спрабуў запаліць маленькую сьвечачку – замест праклінаць цемру”, — раіць Канфуцый. Або, прынамсі, не губляць з вачэй промні сьвятла, нават сярод глухое начы. Узьнімі толькі вочы, прыгледзься, прыслухайся. І пачуеш, убачыш, па-новаму заветнае слова Купалы: “Буду пець, бо люблю сваю песню загнаную...”. І ўцешьшыся думцы, якая мроілася і ў тваёй, лухтой засьмечанай галаве, ды ня собіла ёй праз гушчар марнасьці праліцца на Божы сьвет. Вось гэтая думка: “Купалава творчасць ёсьць у мастацкіх словах і вобразах сфармуляваная ідэя беларускага нацыянальнага адраджэньня і поўная праграма нацыянальна-адраджэнскага і нацыянальна-вызваленчага руху” (Станкевіч Ст. Янка Купала. На 97-я ўгодкі // Беларусь, Нью-Йорк, 1979, № 267).

Ўскалыхнешся, працяты гарачымі токамі глыбіняў далёкіх Натальлі Арсеньневай:

А Слова стане Целам
і ўжо ніколі больш ня ўстане Чорны Год.
Няхай бярэмя він
прыгнула нас, і крылы
апалі,
й хлеб чужы нясмачны і важкі,
няхай нас апавіў
тугой агорклы вырай, —
трывайма!
Ён ідзе – Вялікі Сакавік!..

25 лістапада.

Нядзелька. Меўся падацца з сябрамі-беларусамі варшаўскімі да Храма, дзе моляцца й спавядаюцца Госпаду на ўкраінскай мове, часам – на беларускай. Ня выпала. Трэба было на вакзал, — да Кіева адпраўлялася важная дэлегацыя.

Шэрая гадзіна тым часам гусьцей, цямней. Дзень кароткі, тужлівы – лістападавы – на адыходзе.

Шкада, не магу разгарнуць, цяпер жа, старонкі “Адысеі”, каб “внутрэннім оком” сьляпога Гамера з нашае цывілізатарскае, напышлівае цемры глянуць на сьвет натуральны – просты, мудры, дабрачынны. Затое са мною слова Пячальніка-Гогаля: “... На страждущих и болящих от своего европейского совершенства «Одиссея» подействует. Много напомнит она им младенчески прекрасного, которое (увы!) утрачено, но которое должно возратить себе человечество, как своё законное наследство. Многие над многим призадумаются” (“Выбранные места из переписки с друзьями”).

29 лістапада.

Скрозь мітынгі ды бойкі з ветракамі, хоць і разумеш марнасьць падобнага “ваяваньня”. Аднак спрабуеш дашукацца нейкага ладу на “торжище” – пад ухмылкі “банкетных філосафаў” і натапыраныя вушы даносчыкаў.

І тым ня менш – наведалі кватэру “Прадстаўніка” цікавыя людзі, харошыя людзі. Застольнічалася й гаманілася шчыра і востра ажно за глыбокую поўнач. І субяседнікі таго вартыя: сьпецыяліст па асваеньні Усходняй Сібіры ў пары з вучоным-аграрнікам. Апошні “тэматычна” і жыцьцёва падаўся мне бліжэйшым і з ім троху паспрачаліся наконт “аптымальных шляхоў” перабудовы сельскай гаспадаркі.

Госьць, зразумела, асьцярожнічаў, недзе хітраваў у сваіх контрдовадах аб перавазе нашага індустрыяльнага сяла над “вужкапалосным” польскім. З свайго боку я таксама ня надта махаў рэвалюцыйнаю шабляй, але асьцярожна заўважыў пра ня-вывучанасьць “польскага шляху” эвалюцыйнага, пра “філасофію зямлі” ў гэтай краіне.

— Что вы хотите! – урэшце выбухнуў, ня вытрымаўшы, мой далікатны апанент. – Мы шестьдесят лет тому отчуждили землю от производителя, обезличили её. Какая тут любовь, какая философия? И, мабыць, зьбянтэжаны з уласнае непасрэднасьці, паправіўся, спакайнеючы: “Конечно, у нас не было иного выбора. Рано или поздно, но по пути кооперации пойдут и поляки”. — Так, кааперацыі, але наўрад ці – “колхозизации”, — не ўтрымаўся ад удакладненьня гаспадар застолья. На тым, аднак, абодва бакі пагадзіліся і разьвіталіся, ужо на вуліцы, шчыра, прыязна.

1980 год

1 студзеня.

Лейцы ўтрымаць, як таго раіць Юрка, пакуль не ўдаецца. Адносіны з навакольлем заострыя. Бракуе ім дыпламатычнае раўнавагі. Няпроста спасьцігаецца й на 5-м дзясятку найцяжэйшая з навук – навука маўчаньня, талент усьміханьня (нават цераз боль). Праблема, значыць, формы, недапасаваньне якой да асяродзьдзя ўскладняюць зьмест і сэнс. Хаця – дзе тое аптымальнае “рацыё” ў справе прапаганды, нават калі гаворка пра “дасягненьня савецкай науки і культуры”? З адведзенай мне роляй – на ўцеху сабе і падначаленым – дасканалей саўладаў бы майстра-мнагастаночнік: і дыпламат-палітык, і “лектор-лицедей” (нават тэму “Торжество ленинской национальной политики” не прачытае, а ледзь не праспявае: чула, узьнёсла і “брава” сарве), і клапатлівы, ледзь ня бацька, начальнік для ўсіх астатніх калегаў па “Прадстаўніцтве” – арапаў і пакутнікаў “дасягненьня” (бо толькі пра посьпехі гаворка) Крају Rad⁴. Поўная мая бездапаможнасьць!

2 студзеня.

Ня пішацца. Але справаздачу “О деятельности Представительства” за мінулы год трэба выдаць. Пужаюся лухты, ды яе не мінуць.

Быў лекар-паляк, з маладых, “гжэчных”. Акінуў позіркам, мімаходзь, варштат дыпламата: беларускія слоўнікі, розныя анталогіі, “гісторыі”, троху ў баку важкі том “Wojna obroscza Polski 1939 г.”⁵. Што мог падумаць чалавек адносна хворага “gosjanina” (ці ня ўсе мы тут, ва ўспрыманьні, рускія або “радзецкія”, савецкія)? Яму ж, пацыенту, спатрэбіўся ліміт хворага часу, каб давяршыць работу здаровага, зроблена ж – на паўнапарстка. Ці палепшае заўтра “выдайнасьць” мая? Нават голас з Ленінграда – бадзёры, чысты – не прынёс суцяшэньня, хаця там, над Нявой, “сьнеж-но, холодно”. – Чаго над Віслай, апавітай мокрымі туманамі, гэтак не стае.

Паэт, відаць, хваляваўся, тварыў пры іншым клімаце:

Уже замерзая в снегу по колено,
И глаз не спуская с огня,
Всё громче и жарче мазурку Шопена
Ведёт белорусский Орфей...

Вс. Рождественский.

3 студзеня.

Ляжыць нечапаным архіў навуковы – нашто валаклося ажно з Масквы? Толькі душа смьліць, на папкі, на выпіскі, адбіткі гледзячы, не кажучы пра слоўнікі, манаграфіі.

⁴ Краіны Саветаў.

⁵ “Вызваленчая вайна Польшчы 1939 г.”.

Але ня ўсё так марна. Вось па-новаму тут успрымаецца, перажываецца нататка Ф. Энгельса – першае ўспамінаўне ў марксісцкай літаратуры пра народ, які гамоніць мовай сярэдняй паміж польскай і рускай, але больш блізкі да апошняй, і які ўжо ў 1866 г. прадстаў перад вачыма сябры Маркса народам-нацыяй сярод “чатырх розных нацыянальнасцей” тагачаснага Царства Польскага (артыкул “Какое дело рабочему классу до Польши”).

Прыгадаць мо заўтра на вечары беларускім пра гэтую менавіта ўвагу, якой у найсмутнейшыя часы беларусаў адарылі Энгельс, пазьней Ленін (пра яшчэ неадсылаваную песьню Айчынай-Беларуссю), Максім Горкі? Але ж – праблема часу, 5-ці хвілін нават. Затое “Мы-беларусы, з братняю Руссю разам шукалі...” – абавязкова.

5 студзеня.

Вечар Беларускай Рэспублікі ў Варшаве (ДСНК). Народу паўнютка зала. Кніжак багата беларускіх, польскіх пра Беларусь разгарнулася на выставе. Сімволіка дзяржаўнасьці нашае, савецка-беларускае. Фотавыстава.

І – людзі. Цёпла, каральна гаварылі пра краіну, яшчэ ўчора *terra incognita*⁶, народ, нядаўна “лапцюжны”. Ажно трое прафесараў, гэтулькі ж пісьменьнікаў – кожны на свой лад апавядаў, а дзесь і спадзяваўся пра “Бжозарусь” (“бязрозавую Русь”), якой азначана яна ў рэпарцёрскай нататцы з вечарыны ў “Штандары млодых”. Артыстка Марта чытала фрагмент спольшчаных “Байдаў Дольных” (“Ніжня Байдуны”) Брыля. Усё йшло гожа, паважна, прыўзнята, — як раптам голас з месца, накітавалі нашага “дайце сказаць!”. І – сказаў, чалавек пажылы, па ўсім відаць не аратар, але і не раўнадушны, дзе гаворка аб нечым яму блізім, памятливым:

— Хацеў бы тут заўважыць, як удзельнік экскурсіі (“выщечкі”) на Беларусь. Гэта край вялікай культуры. Вельмі прывабна людзі там адзетыя. Кветкі любяць. І за гарэлкай ня надта ўгінаюцца.

7 студзеня.

— А вядзь у нас сёння по праваславному обычаю Рождество Христово”, — нека непасрэдна, хораша прашчабятала пані дырэктар з Масквы, кіраўнік афіцыйнай дэлегацыі, — толькі-толькі ступіўшы з трапу самалёта на польскую зямлю. Было ў гэтай непасрэднасьці, здаецца, больш цеплыні і чагось чалавечага, чым у пазьнейшай інфармацыі ейнай за сталом перамоваў: “. . . 110-я годавщина со дня рождения Ленина даст ещё один толчок для более активной пропаганды марксистско-ленинской теории. Мы понимаем, что после 110-й последует 115-я, 120-я годовщины...”. Не абыйшлося і гэтым разам без навінаў мне бліжэйшых: “В Минске, в Белоруссии, которая, вы знаете, так пострадала во время войны, — эта Хатынь, эти колокола... открываем филиал музея В. И. Ленина... Ну, и сейчас у нас в стране уже 50 ленинских музеев”. Слухаў, натаваў, а неадчэпная думка сьвідравала настрой: няхай бы нам хоць адзін музей каторага з беларусаў-ленінцаў адкрыць: Зьміцера Жылуновіча, Аляксандра Чарвякова, Язэпа Адамовіча...

13 студзеня.

Поўнач. Толькі што вярнуўся з Палаца навукі і культуры: у Варшаве беларускі навагодні баль. Госьцю – не сьвяткавалася. “Што вы такі сумны, быццам зямлю прадалі?”, — пані Зіна мела рацыю. Тугі свае не валачы на людзі.

Бавіліся ж беларусы варшаўскія шырака, сьпеўна. “Люблю мой край – старонку гэту...” – між разложыстых сьценаў, між калон мармуровых бруіла крыніцай вячэстая песьня. Ажыўленья, павесялелыя вочы Юркі, Васіля нібы й мяне падбадзёрвалі: бачыш, як мы сьпяваць патрапілі...

⁶ Невядомая зямля — лацін.

14 студзеня.

У “Ніву” піша Анатоль Маўчун з Познані, з асяродзьдзя “выключна польскага”, дзе, можа, і назьбіралася б колькі асобаў з Беларусі, але, на жаль, мала хто з іх горнецца да беларускага слова. Ды аўтар ня жаліцца, проста канстатуе факт, сам жа – творца ўласнае Беларусі – чынільца, што можа, “каб больш зацікавіць беларушчынай палякаў”. Вось яшчэ – суладная табе душа. Падацца б да яе – пагаманіць і выгаманіцца. Пра Мацея Бурачка (некалі ж, кажуць, падмаглі яму і палякі-пазнанякі...), пра нашае скрозь вострае, трывожнае, “каб не ўмерлі...”.

18 студзеня.

Над Коласавымі “Казкамі жыцьця”. Гойсала бесклапотная і таму шчаслівая хмарка па вялікім сьведзе, пакуль на далёкай чужыне, між горыстых скалаў, магутнакрылы арол не сьцебануў па ёй горкім папрокам: пакуль ты бавішся, падарожніца, на радзіме тваёй, што ўспайла цябе росамі, млее спрагненым усё жывое – і трава, і збажына. Памкнулася назад устрывожаная падарожніца. Кідалі яе па сьведзе жорсткія ветры, праціналі наскрозь кволую. – “І нідзе не было ёй супакою. І вярнулася хмарка ізноў у той край, адкуль выйшла... І заплакала халоднымі слязьмі над роднымі палямі...”.

Мая хмарка – не пагулянка, хаця і яе сібер ня раз паласуе. І ўсё ж: здалёку ад роднага поля, мабыць, наканавана гібець ёй між чужых воблакаў стылых, каб аднойчы распляю цёплаю праліцца над сваім палеткам.

25 верасьня.

Учора вечарам вярнуўся з Гданьску – гораду польскіх клопатаў, трывогаў і адновы (ды ці толькі польскіх?). У мясцовым універсітэце адбываецца спатканьне польскіх і савецкіх гісторыкаў, з удзелам сівенькага і надзіва, не па гадах, жвавага, разважлівага прафесара Лаўмяньскага. У кантэксьце агульнаславянскім і расейска-савецка-польскім закруцілася і наша Беларусь. Акадэмік-літовец Юргініс, гаворачы пра Вялікае Княства Літоўскае, не прамінуў і “беларускую долю” ў ім, спаслаўшыся на 5-томную гісторыю БССР. Прафесар з Познані Ежы Ахманьскі наогул усьцешыў усіх нечаканым польска-беларускім “караваем” пад сустрэчу: “Польскія дасьледваньні густорыі Беларусі эпохі феадалізму”, — сьпецыяльны даклад. Калег агоны, велікарус Дзяков, масквіч, правам старшынюючага не ўтрымаўся ад задаваленьня: “Что ж, приятно! Мы знали о польской научной школе по истории Украины, по истории России, а теперь вот узнаем о такой же школе по истории Беларуси”. З Ахманьскім на перапынку пагаманілася трохку. Стрыманы зьнешне пазнаняк аказаўся ў размове чалавекам даволі непасрэдным, шчодрым нават у даверлівасьці. Адарыў тэкстам свайго выступленьня, абяцаў даслаць невядомы дасюль ліст да Еўлашоўскага, адшуканы нядаўна ў Варшаўскіх сховішчах і выдрукаваны ў Англіі. Мая тэма – “Советско-польские отношения послевоенного периода в научной литературе СССР” (нечакана з Масквы папрасілі “падстрахаваць” захварэлага навукоўца). Нядужа там навуковасьці, але ж аб прысутнасьці Беларусі было гаворана. Нават новую Канстытуцыю СССР у папличнікі браць давялося (права саюзных рэспублік на разьвіцьцё культурных і іншых адносін з замежнымі краінамі).

Перад ад'ездам, блукаючы гданьскімі вулкамі, зазірнуў у кнігарню савецкай кнігі. Як жа ўскалыхнулася, захадзілася ад нейкае нечаканае цеплыні ўся істота мая, калі паміж шчыльнага “частаколу” кніжнага весела, нібы падміргнуўшы, усьміхнулася да мяне ружовенькая назва з вокладкі: “Вяселье”. Сэрыя “Беларуская народная творчасць”.

29 верасьня.

Захліствае тузаніна – тая ж, вакол вялікае палітыкі, яе за апошнія тыдні яшчэ паболела, хітрай, хцівай, і ўжо аднымі гузамі за неасьцярожнае абыходжаньне з ёю не адробіцца.

1 кастрычніка.

“Wiele goguczy, wiele niedomówiec, wiele roinych poglądów, wiele niepokoju”⁷, — голас дыктара ўзрушлівы, суважны, адчуваецца, крыху трывожны: “Dziś jest trudno, a jutro będzie jeszcze trudniej...”⁸. У польскіх жа калегаў свой неспакой, трывожны – ня рушылі б чолгі радзецкія “овладевать обстановкой”. Можа стацца, што ў гэтыя дні і табе прыдзецца ступіць крок балюча адназначны, адпаведна перакананьням і сумленьню.

2 кастрычніка.

“Strajk” – вострае, мнагазначнае слова. У кіназалах Варшавы паказваюць хроніку нядаўняга пратэсту рабочых польскага Узьбярэжжа. На фоне амярцьвелых кранаў, машын, аўтобусаў, нібы вымерлых вуліцаў і плошчаў разьлягаецца роўны, суровы голас дыктара: “Ju nie chodzi o dodatkowych 500 czy 1000 zlotych. Ważna jest robotnicza godność, dożywotnia klasa...”⁹.

7 кастрычніка.

Хто сёньня раскажаў бы пра палякаў – ня так вялікіх, выдатных і да т.п. адзіночак. Але – пра народ. Пра ягоную гордую волю, што гэтак воль аднадушна й рашуча зрынула яромо лухты, маніпуляваньня людзьмі – у наш асьвечаны век найагіднейшую, мабыць, форму ўціску. Трэба было “рэальнаму сацыялізму” ажно трыццаць пяць гадоў (калі ня ўсе шэсьцьдзсят тры) чакаць такога воль балеснага падзьвігу агульнанароднага, каб выказалася сапраўдная здольнасьць да самаабнаўленьня. Штосьці заняла ў істоце: вярнуцца б да тэмы “Польша: отечество и социализм”. Хоць не надоўга, хоць крыху – наколькі ўдалося б, пасьпелася б адскрэбсьці напісанае ад дактрынерства, кампілятыўнасьці. І аб гэтай воль сёньняшняй Радзіме палякаў сказаць нешта людзкае, сьветлае, нацярушанае з празрыстага неабсяжнага неба кастрычніцкага над пані Варшавай...

1981 год

4 студзеня.

Будзе жыць, Сонік, і працаваць (ня толькі мітусіцца). Пакланіся апоўначы з вагоны “варшаўскага” нашаму Менску прыціхлему, доньчы-студэнтцы. Падзякуй ёй за надасланае ў Варшаву віншаваньне “З Новым Годам”. За гэтыя воль літаркі “З” і “а”, і ўсё наступнае: “шчыра віншую... сардэчна жадаю... добрага настрою, меней суму”. Буду старацца, дачушка.

Падаў голас і Валодзя “У-Ну” з-над Віцьбы і таксама – “З Новым Годам”. Разгамоньваецца паціху інтэлігенцыя нашая – і дарослая, “сьпялейшая”, і падлесак. Прафесар Барысаглебскі, фізік, прыехаў у Варшаву студэнтам польскім лекцыі чытаць і тутэйшых беларусаў заадно ўцешыў (Юрка казаў) дасканалай літаратурнай мовай роднай. Нічога дзіўнага, заўважыў сябра, — гадунец Віленскай беларускай гімназіі гэты прафесар. Сапраўды! Як жа далекавата сёньняшнім “універсітэтыкам” з БССР да колішніх гімназістаў з Вільні! Ды ўсё ж, ёсьць яшчэ навіна –

⁷ “Многа горычы, недагаворак, многа розных поглядаў, многа неспакою”.

⁸ “Сягоньня цяжка, а заўтра будзе яшчэ цяжэй...”

⁹ “Тут ішлося не пра дадатковыя 500 або 1000 злотых. Важылася рабочая годнасьць, сталасьць класу”.

нязвыкляя для тых і другіх. З тэматычнага плана-выпуску “Международной книги”: “Энциклопедия природы Белоруссии в 5-ти томах. На белорусск. яз. Изд. Белор. Сов. Энциклопедии... Рассчитано на массового читателя”.

А вы кажаце, мова мая памірае. Яна толькі яшчэ з полак сярэмяжлівых выпаўзае; падрасьце і вылюдзее, нагамоніцца і насыпяваецца. Не на Беразе ж Слановай Косткі будзе “масавы чыгач” гартаць старонкі чарговай Беларускай энцыклапедыі. Дык цішэй, “акоў паломаных” жандары, з вашым ваяўнічым спрытам.

Аднак, спакойнай ночы, дружа мой. Хай стрэне ласкаю цябе маскоўскі ранак.

5 студзеня.

Пацягнула на марозік, і ў сыравата-гуманнай Варшаве дыхнулася глыбей, сьвяжэй. З Масквы сучэшлі – Соня даехала, Менску пакланілася, у Вуглавым мірна і нават любоўна. Прынамсі буйны сын прэтэнзіямі “генія” не страляе. Пакуль.

Калі пра самае істотнае – мабыць вось што:

“...А дзе, на чым мы спынімся на гэтым адмаўленьні (свае беларускае адметнасці, “ліштвы”, як яе азначыў дасьціпны Алесь Адамовіч)? Дзе мяжа?” “Прабачце, але калі рушым гэтакім шляхам, — пярэчыць крытыку-вастраслову паэт Гілевіч, — то пасьялы спыніцца ўжо не дзевяццацца – дойдзем да лагічнага канца. Да поўнага самаадмаўленьня”. Хутчэй наадварот, Ніл Сымонавіч. Прыходзім да лагічнага пачатку: фальклор, народная эстэтыка і філасофія, мараль, нацыянальнае самапазнаньне. Маём ужо сваіх Кірыеўскіх, чарга – за Талстымі.

6 студзеня.

“Я ведаю, адкуль прыйшоў і куды іду...” (Ян, 8:13).

Адкуль іду – сіла мая. Куды – надзея мая, паратунак мой. Чаму ж учора забыўся пра вытокі і накірунак і заламаўся, разгубіўся?

7 студзеня.

Толькі на службе й прыгадалася, што дзянёк – Калядны. “Бацька” (Пасол) пачынаў “пяцімінутку салідарнасці” з гумарам: “Пели, черти, здорово – из Кемтемберийского собора. Давно я такого пения не слушал”. Саветнікі дружна зарагаталі. У самога ж старшынюючага твар па-сьвяточнаму лагодны, прасьветлены нават. Пазьней і гаманілася з ім – службова, але хораша.

“Бараніў” Якуба Коласа перад братамі-палякамі. Заўзятая кабета ад палітыкі-дружбы: “Mam wNetpliwońci co do motto Sali 10 proc. bkd№ wiedzieli kto to jest Koias, a wikkszońj... Zpńw ie – “nowy ludu”. Wiesz, jak u nas dzisiaj z tym “odnowionym” ludem...”¹⁰ і да т.п.. Раўнавага і гэтым разам здрадзіла, але спрабаваў не гарачыцца, не “мігынгаваць”. “Калі большасць ня ведае, дык чаму яе, неасьвечаную, не паменьшыць? Мо, каторы, прачыгавышы запрашэньне з Коласавым “мотто” і пацкавіцца – “цо то за едэн?”.

Варта было спакойней, лагадней, па-коласаўску: “Мае браты, мае суседзі...”

Хіба ж не па-людску сказана? Чаму ж, панове, не пагадзіцца з дружалюбствам суседа? Народа, як і вы, палякі, вальналюбнага, духоўна незалежнага.

8 студзеня.

“Маючы слаўную тысячагадовую гісторыю, беларусы набылі дзяржаўнасць крыху больш чым 60 гадоў назад” (Голас Радзімы, 1980, № 51). Цікава было б паспрачацца наконт гэтага сьціплага “крыху”. Наколькі яно большае ад 60-ці, —

¹⁰ “Маю сумнеў адносна эпіграфу (на запрашэньні ў ДСНК)... У зале 10 працэнтаў будучь ведаць, хто такі Колас, а большыня... Зноў жа – “новы люд”. Ведаеш, як у нас сёньня з гэтым “адноўленым людам”...

на сто, на трыста гадоў? А можа – на тую самую тысячу? З нагоды якой невядомы мастак Беларусі складае “Найлепшыя зычэнні ў юбілейным (980–1980) годзе Беларусі”. Філосаф Мікола Алексютовіч, сьветлай памяці, такога “крыху” не праглынуў бы. А гісторыкі? Тыя сьціпла маўчаць. Гонар іхні і наш ратуюць мастакі, паэты. Урэшце, ім лягчэй – з вобразамі. З фактамі намнога складаней. За факты б’юць пад дых або садзяць у “псіхушку”.

10 студзеня.

З хлопцамі-равеснікамі (палякі, былыя слухачы курсаў пры ЦК КПСС) гаманілася ўчора да позняга вечара, пра польскую “аднову”, — проста, без хітрыкаў, спавядальна. Цалкам узаемапаразумелія – адносна раўнапраўя, справядлівасці за сацыялізмам. Хаця, прыгадаўшы Спенсера, наўрад ці знойдзецца дастаткова дасканалая сістэма, здольная “обуздать” інстынкты чалавека. Куды іншая справа, каб разумная “жывёліна” двуногая, сьвядомая адвечнае антыноміі паміж “двух градусаў” (Булгакаў), не стамлялася ўласнаю воляю уздымацца над уласнымі інстынктамі. Але мае сябры, матэрыялісты, далікатна запырчылі... Затое з маўклівай лагоднасьцю патрактывалі “националізм” беларускі, паколькі той “заборчосцьцю” (захопніцтвам) не пагражае. Тым болей, што Томаш, “крэсавяк з-пад Вільні”, змалку, як зазначыў, дасьведчаны ў беларускай памяркоўнасьці.

Увогуле ж добразычліўцаў з польскага боку нам у мінулым таксама не бракавала, у часы найсмутнейшыя: “Беларусы паволі выбіраюцца на шлях нацыянальнага адраджэньня. Сёння яшчэ цяжка прадбачыць, якімі напрамкамі пакіруецца гэтае нацыянальнае разьвіцьце і ці мае яно шанцы на посьпех”, — гэтак падагульніў на пачатку стагодзьдзя свае нататкі пра Беларусь і беларусаў варшаўскі аўтар Зубовіч (Biblioteka Warszawska, 1910, t.1, zes. 2). Мала лягчэй і цяпер, праз 70 гадоў, прадказваць шляхі нашага самаакрэсьленьня, самасьцьверджаньня. Хіба што шанцы руху беларускага ўжо намнога відавочнейшыя, неабарачальныя.

12 студзеня.

“Товарищи, Центр интересуется... К завтра каждому дать свои соображения-предложения...”

Крочыў прыцішаным, каляпаўночным прыцемкам да Віслы, надумваючы патрэбныя “соображ.-предлож.”. Толькі глумам, парадкам засьмечаным дзённаю лухтой, ніяк не ўдавалася адмахнуцца ад учора пачутага досьціпу (чаму Ленін адмовіў Герэку ў падтрымцы): — Ja ziodziejw przeksztalcieniem w komunizm, Ju natomiast postkrowaie w kcz przeciwnie.¹¹ Прыгадаліся і іншыя словы са споведзі паляка-партыяца з Лодзі: “Вельмі цяжка, прыкра. Утварылі з нас партыю хабарнікаў, кар’ерыстаў, нуворышаў...”. Так яно з польскім (ці толькі з польскім?) крызісам.

Зладзейства, хабарніцтва – хваробы невылечныя. Але ж калі нельга іх пазбыцца, дык можна зладзея называць па імені, а не выбіраць у парламент.

29 студзеня.

Не спыняцца ў бегу – кожнага ранку ці вечара браць свае кіламетрыкі. І такім чынам ствараць “у сабе Гімалаі” – сховішча ад цывілізатарства, мітусьні.

Гартаю “Гісторыю Беларускай (крыўскай) кнігі” В. Ластоўскага (з ласкі Юркі Туронка): “Крывія, Русь, Літва – патройны вузел, трохпаверхі лабірынт, у якім блудзіла і дагэтуль блудзіць нашае нацыянальнае я”. Там жа – слоўнічак, складзены з дакументаў Літоўскай метрыкі: адкуль, аксаміт, апытваць, ведаць, вымелкі, вельмі, жаданьне, млынар, непарушна, няхай (Узяў чорт кароўку, няхай бярэ і вяроўку – Насовіч), насьледак, ялавіца...

¹¹ Я зладзеяў перайначыў у камуністаў, ты ж рабіў наадварот.

30 студзеня.

Польскай “аднове” штораз цяжэй, трывожней. Страйкі – глухія, акупацыйныя. Вузее поле “пшыязьні польска-радзецкай” і арагаму-саматужніку клопатна, няўтульна:

— Какие там поезда дружбы?! Пусть сидят дома и наводят порядок – не то, глядишь, иные поезда пойдут. — Такі вась жарт пануры, начальніцкі.

Пані Аліцья ў Бібліятэцы Сеймавай – голасам сумнаватым, прытомненым:

— Proszk Pana, czyni Pan wszystkim, żeby tylko Niemcy I czesi do nas nie wstąpiłi, jako gatowniey...¹². — Здарыцца можа, — працягвала з балючай усьмешкай, што наступным разам замест мяне сустрэне пана якісь капрал...

Такая яна – Польска мая: сумная, даверлівая, спавядальная, далікатная. Прыгожая ў разгубленасьці, вялікая Надзея і Верай нязломнаю.

31 студзеня.

Нечаканая вестка: “Усё ж такі практычнае значэньне “Ліста” (Письмо русскому другу. Лондон, 1979) велізарнае. Трэба яго паставіць побач нацыянальных зваротаў Багушэвіча, крыку Каліноўскага, веры Купалы, Багдановіча і Гаруна” (Божым шляхам, 1980, № 151, с. 35).

1 лютага.

Ва універсітэцкай чытальні. Ціха там, глыбокавечна (хоць недзе страйкі, пагрозы...). П. Мятла, заходнебеларускі дэпутат Сейма польскага пісаў пра падарожжа сваё па “Радавай Беларусі”:

“Дзеці сьвядомыя нацыянальна і разьвітыя... Наогул, моладзь расьце ў сэнсе нацыянальным і хутка выкіне за борт усю тую гніль і хлам, што асталіся з старых часоў” (Беларуская справа, 1926, 21 красавіка). Гэтак абяцаюча шырылася беларусізацыя ў Беларусі.

3 лютага.

“Разблакаваць” граніцу для польскіх турыстаў не ўдалося (“Что вы доказываете?! Пусть они у себя сначала порядок наведут, а затем разъезжают...”). Што было рабіць? Уцёк да ціхае крынічкі – у бібліятэку. Гартаў “Беларускую справу”, потым “Беларускі дзень”, брашуркі палякаў у абарону “ўсходніх крэсаў”, з далёкае ўжо пары – тае самае, калі мой старажытны Ігумень перайменавалі, вызваліўшыся ад “абаронцаў”, у Чэрвень (з гэтага б факту і зачынаць калі ліст да польскага сябры). Трапляліся вершы Уладзімера Жылкі:

Беларусь, Беларусь – гэты зык
Паліць душу маю, як вагнём...

Чаму ж нам сёньня не шанавець сваю ўласцівасьць і адметнасьць – прыстаўное в: у вагні.

Чытаў пра Ігната Буйніцкага, нашага “другога Багушэвіча” і, можа, першага беларуса, чыё сакавітае дасыцінае слова людзі пачулі і нібы ўбачылі, шырока ўсьміхнуўшыся ад цеплыні — дык вась якія мы, беларусы... Ай, ды Ігнат!

Даведаўся, як Умястоўскі з Луцкевічамі рупіліся і выпусьцілі ў сьвет першую ластаўку – “Нашу долю”; як сябравалі з беларусамі, падмагаючы іхняму ўзыходжаньню, украінцы Міхайла Драгаманаў, Дзьмітры Дарашэнка.

Не здамося так проста. Яшчэ паваюем.

¹²Калі ласка, рабіце ўсё, каб толькі немцы і чэхі да нас не прыйшлі ў якасьці ратаўнікоў (сацыялізму).

4 лютага.

Страчаць бы кожную ранічку, як сёння – бегуючы. У Лазенках – пацягнула сьвежанькім, сакавіцкім...

4 – 6 лютага (поўнач).

Варшава – Гданьск – Быдгашч – Торунь: пуцявінамі польскай “адновы” – rozdyskutowanej, zastrajkowanej, sfrustrowanej.¹³ Маўчаць цяжка, яшчэ цяжэй – выказацца (“Як у Зьвёнску Радзецкім глядзяць на нашыя справы?”). Ва ўсім гэтым задужа палітыкі і замала, амаль не чутно (не шанцуе мне на субяседнікаў?) духовасьці.

У горадзе Каперніка, аднак, “агрызнуўся” беларус – нібы далікатна, але, аказалася, не зусім прыязна для гаспадароў:

— Owszem, data 17 września 1939 jest, diugo pozostanie jednym z najdramatycznych wydarzeń w dziejach stosunków polsko-radzieckich. Wartym jest I koniecznym jednak rozpatrywać ten fakt w całości z 22 września 1939, 9 maja 1945, no I przede wszystkim z Układem Ryskim z 1921 r., na mocy którego w sposób gwałtowny rozkrojony został na części organizm narodowo-terytorialny Białorusinów, Ukraińców...¹⁴ Бачыў, як гаснуць перад тым ажыўленьня вочы субяседнікаў, хмурнеюць іх твары. Але думку трэба было дакончыць. І яны слухалі: пра асадніка польскага, пра нацыянальна-духоўны і сацыяльны ўціск, пра беларусаў-каталікоў, у абарону якіх (“...прыцісканых палякаў у ...Расіі”) уздымаліся прывіды Радзівілаў, Вішнявецкіх. Далей — пра мой родны Чэрвень, народжаны пад такім імем у памяць вызвалення ад панска-польскай навалачы, працягваць не выпадала. Словы, адчуваў, ляцяць у бездань – ні рэха, ні водгуку. Да якой халеры, думалася пазьней, пакутваць мне за гэтыя “стасункі радзецка-польскія” (Катынь!), змоўчаючы адносіны польска-беларускія?

11 сакавіка.

Можа, і праўда, нацыянальны момант у Быкава ня надта кідкі. Але, помніцца, як працяў быў аднойчы, усхваляваў адзін толькі радок яго: маўляў, яму, высковаму настаўніку, абавязаныя мы сваім нацыянальным сталеньнем. Дарэчы, у рускім аўтарызаваным перакладзе “Абеліска” на старонках “Нового мира” так яно, здаецца, і гучала, па-быкаўску лаканічна і востра: “стали мы, белорусы, нацией...”

23 сакавіка.

Дзень сапраўды з нялёгкіх – панядзелак. Але не з пахмельля. Трэба, нікуды ня дзенешся, кіравацца да свайго “Міністэрства Думкі” (Любові, Братэрства, Праўды – як яшчэ там?), дзе праца кожнага панядзелку і пачынаецца з “Гадзіны нянавісьці”. Наогул жа, ці буду далей працягваць свой дыярыюш, ці зьніштожу яго, парваўшы з пісаньнем – не заважыць на далейшым бегу падзей. “Паліцыя Думкі завалодае ўсім, так ці іначай” (Оруэл, “Год 1984”). Уінстан Шмідт даконваў злачынства нават тады, калі і пры ў руцэ не трымаў – Злачынства Мысьлі!

26 сакавіка.

— Як ваша там рэвалюцыя? З Масквы, на процілеглым канцы проваду запыталіся нібы між іншым, з гумарком у голасе.

— Цяжкаята, — рэгаваў стрымана, перавёўшы гаворку “по делу”. Рэвалюцыя тым часам працягваецца, хаця яе сутнасць ня нашым вачам разгледзець. Лепшае,

¹³ Διασπορευόμενοι, σακάρωμένοι, ποδοπαταμένοι.

¹⁴ — Оае, аааа 17 ааааіў 1939 ноу, іааі аа сапоаі аооа ааііе с іаеўδ+уевоо іааае о атноіоот ііеуікеа-іаааоето ааіііні. Ааііе ааоа і іаааіаіа оаааеуааоу ауоо оаео о ноеаіанот с 22+уоааіў 1941, 9 іаў 1945, а іаоаа оіні с доаеіі аааааі-оаі 1921, о аоітео уеіаа аааеаі іа ао. оанеаіініо іа +аіоет іаооуіаеуіа-ауоооаооуеуіо аоааітсі Ааеаоаа, оеааііаа...

на што ты здатны ў гэтым становішчы – не абражаць эквілібрыстыкай славеснай, даносамі натуральнага руху народу... Хтосьці з радыё: “Схему pro prostu iуж, iуж ро ludzku”. Па-людску жыць, без маніпуляваньня чалавекам, калектывам, народам – вось голад сённяшняга паляка, мо яшчэ вастрэйшы ад штодзённай нястачы тава-раў, прадуктаў. Крызіс духа. І тут нават папа Рымскі, “велькі Поляк”, амаль без-дапаможны.

27 сакавіка.

У Жырардаве Фелікса Дзяржынскага, таксама ж “вялікага паляка”, ужо не памятаюць, не ганаруюць. Хіба што ў беларускім Івянцы музей яму адчынілі, пані-шчыўшы па дарозе ці не апошнія крыжы.

2 красавіка.

Валаку сваё ярмо. Штораз усё больш дайманы “большим начальником” (“надо разобраться, чем вы занимаетесь...”) і большым ад мяне нявольнікам, рабом. Пры-намсі, я магу агрызнуцца. К чорту вашыя цацкі! А ён?

Польшча выкарабкаецца з грувасткае каляіны, пашыбуе далей, глядзіш, шпарка, хораша, разумна.

(...) З Юркам учора гаманілі вечарам за плячыма Падарэўскага-помніка: “А наогул, — рэплікаваў сябра адносна маіх “недыпламатычных” клопатаў, — іх (палякаў) звыш 36 мільёнаў і яны дадуць сабе рады. Але калі я перастану рабіць сваю справу...” Словам, трымайся свайго поля.

13 красавіка.

У палякаў – Велькі Тызень. Суботкай-нядзелькай ля касцёлаў на бялуткіх кужальных абрусах – пучоккі пушыстай лазы, пралескі сінія, чырвоныя цюльпаны, нарцысы цыбатая, жоўтыя. А ў небе – сінеча, лагода сонечная. Вербніца...

“І шматлікія прарокі паўстануць і спакусяць многіх. І з прычыны няпраўды ў многіх патухне любоў” (Мацьвеев, 24:11, 12).

Але палюбіць – ад нас саміх залежыць: “Выбросим из сердца яд, разрушим вражду, станем возносить привычные нам молитвы, вместо демонского зверства воспримем ангельскую кротость, и как бы тяжело мы не были оскорблены, представим себе собственные наши согрешения... умягчим гнев, укротим волны, чтобы нам настоя-щую жизнь пройти безмятежно и по отшествии туда, найти для себя Господа таковым, каковыми были к собратьям своим” (Иоанн Златоуст. Творения... Т. 7. Спб., 1901, с. 231).

22 красавіка.

“І вецер гамоніць між лоз... Народ беларускі прынёс”, — расьпеўна, плынна разьлеглася мелодыя беларуская пад сцяпеньнем Тэатру Польскага. Гучала яна прыгожа, сакавіта і, нібы на беларускі лад, трошку стрымана, сціпла – на твары мілыя сьпевакоў глядзячы. А варшавяне-гледачы не шкадавалі воплескаў. З праграмы “ўрачыстага канцэрта” кожная літарка, слоўца кожнае – у польскім перакладзе – адгукаліся ў істоце маёй нейкім дзіўным, сьвятым узрушэньнем: “Pieśń pibieskojka”. У Менск бы напісаць пра беларускія сьпевы ў Варшаве – як жа весялейшыя, магутнейшыя гукамі й паветрам ад тае, мабыць, першае вечарыны, пра якую на пачатку стагодзьдзя Гальяш Леўчык пісаў у “Нашу Ніву”.

Але – сьпяшым да Кракава, з “офіцыйнай делегацией”. У гэтым жа тавары-стве не ступіць і ня збочыць мне на колішнія сьцежкі Алаізы Пашкевічанкі, або студэнтаў-заснавальнікаў беларускага гуртка (пачатак 1900-х). І ўсё ж...

27 красавіка.

Вялікодную “пісанку” распачаць меркавалася ўчора, першым дзянёчкам святачным. Не атрымалася. Хоць ранічка і пачыналася па-Божаму, з добрым, мабыць, чалавекам. Той, па нашым супольным сьняданьні, прыняў на развітаньне кавалачак Сонінага пірага і чырвонае яйка – трохку бянтэжачыся, але шчыра прамарма-таўшы “Хрыстос уваскрос...”.

30 красавіка.

Вось і сустрэліся з панам дацэнтам – на мілай імпрэзе культурнай, дзеля тае самае Краіны Духа незнішчальнай, пра якую лапідарна выказалася Халіна Аўдэрса – “nie da sik nie podbij, nie zagazowaj”¹⁵. Аўтар “Птушынага гасьцінца” ў размове лагодная, ды ўсё ж свайго вострага болю беларускага за ейнага героя – “тутэйшага” паляшчука, сілком пагнанага на захад і тым канчаткова, мабыць, спольшчанага, – не краналася. Хаця з другой асобай – сялянскім палітыкам і паэтам Юзафам Озга-Міхальскім можна было б і на гэтую далікатную тэму паразважаць (як Бацькаўшчыну траціў, траціць беларус-“тутэйшы”). З Алесем Барскім (Баршчэўскім) затое адразу прамой гаворкай – як, маўляў, добра што ня скрозь замірае слова роднае, тым прыемней – над Віслай. “Не кажыце, усьміхнуўся шырака суродзіч: няшмат нашых у Варшаве, але мова беларуская чуваць. Часам і з вашага, “радзецкага” боку падмогуць. Жонка дырэктара новага (ДСНК) як жа хораша, свабодна размаўляе — заслухаешся. Хаця сам начальнік – ня вельмі...”.

3 мая.

Польшча адзначыла 190 год сваёй Канстытуцыі, пад гукі-літаўры Манюшкавага паланеза. Калі ж ты, Краіна мая, вась так урачыста, суважна устрапянешся пад сваім штандарам, у імя сваёй Канстытуцыі?..

14 мая.

Папа Ян Павал Другі пасыла замаху на яго жыццё паволі выздараўлівае. Сымбаль сумленьня і маральнасьці чалавека й чалавецтва – гэтак трактуюць свайго Суродзіча ў польскіх сродках інфармацыі. У малітоўнай сьвятасьці ледзь ня ўся краіна; у жалобе і “керовца” прадстаўніка – пан Балеслаў, рэпатрыянт са Слонімшчыны.

А тым часам двое беларусаў з Беласточчыны выжальваюцца прадстаўніку амбасады, даверыўшыся яго беларускасьці, пра самае таёмнае, балючае: мала ня ўсё беларускае на спрадвечнай зямлі беларускай “за Герэкам” скалечана, ледзь ня вымерла.

У Менску ж выдадзена “Песьня пра зубра” Міколы Гусоўскага – на лацінскай, беларускай, рускай мовах: Дзяржава абапіраецца больш на мужнасьць духу, чым на сілу цела...

Я палічыў бы за грэх незнарок перамешваць ісьціну з выдумкай байкі. І дай жа мне, Божа, сілы і ўмельства лучынным агенчыкам праўды ісьціну тым прасьвятліць, хто дзівосы і цуды прагне спасьцігнуць, а не ў лабірынце памылак, што спластавалі вякі.

Гасьціў жа Язэпа Семяжона, перакладчыка гожага ў гэтых самых пакоях, вачарам маёвым, пазалеташнім. Замест нудзіць госьця нязгасна зьбеларушаным “Цёркіным”, чаму было не запытацца – а хто ён, Кулік Яўген, які нас, замурзаных, сьлепаватых так нечакана ўзрушыў, прасьвятліў узорами нашае зброі, штандараў нашых даўнінных? Зноў з забыцьця набліжаецца, чую, Пагоня. Хто мы? Адкуль? Ці згадаем, нарэшце, — куды?

А тым часам “свят вар’яцее і ўсе міратворцы на словах”.

26 мая.

Калі б, дапраўды, аніякае прасьветы – канчай крывую хаду і выходзь на прамую:
Даруй, таварыш-сябра мілы,
І ты, чужак, палагадней –
Сыходжу я ў сутонь магілы,
Каб жыць сумленьней і ладней.
Рахункі зводзіць не бяруся
(Плынь гострай праўды не спыніць).
Бывайце. Годнасьць Беларусі
Мне й Там трымаць і бараніць...

25 лістапада.

Слухаеш вялікага наваградчаніна пана Адама, “распалячанага” нарэшце, і саўсім весялееш. Яшчэ б! Мы, аказваецца, не адны лапці плясьці ўмелі, не адной мякінай прабаўляліся. Гонару і годнасьці нам не бракавала. І бараніцца не пужаліся:

Град куль на нас сыпалі з долу маскоўскія пешкі,
Мы жарылі зверху цальней, хоць радзей і бяз сьпешкі.
Ужо тры разы аж над дзьверы хлопства наперла,
Ды кожны раз трое з іх ногі ад куляў задзерла.

Не, пара нанова выбрацца да Мірскага замка. Пачуць неспакойнага Стольніка голас...

29 лістапада.

Шкада, страйкуюць студэнты універсітэта і да чытальні не прабіцца. Брама зачынена, залеплена транспарантамі, заклікамі, пратэстамі. Мне ж карціць глянуць на Купалавую “Жалейку”. Наогул, цяжка дыхаецца – туман сыры павіс сыцяною. Слова не ідзе ў радок. К вечару рушыла, здаецца: “Па-нашаму напісана!”.

1 сьнежня.

Перагортаў заляжалыя газеты і... такая радасьць. Кавалёнак, двойчы Герой касьмічны, такой сакавітай сапраўднай беларушчынай павіншаваў чытачоў “Зьвязды”: “Вельмі рад зноў пабываць на роднай беларускай зямлі...”. Хто ведае – ці не дачакаемся мы (унукі ж нашыя – напэўна) тэлепартажаў з касьмічных арбіт мовай Купалы – Коласа?

12 сьнежня.

Зіркі у вакно, а там, па вуглох скрыжаваньня Трасы Лазенкоўскай і Польнай – танкі, шэраплямістыя, з дуламі-хобатамі, ускінутымі ў баявы прыцемак ранішні... У пакоі запляскалі ціхімі празрыстымі хвалямі шчымлівых гукі Шапэнавых нацюрнаў. Генерал Ярузельскі толькі што адчытаў Зварот да свайго народу. “Jeszcze Polska nie zginiea...” (гэтымі словамі і закончыў) сёканула па сэрцы чымсьці гострым, трывожным. А 9-й збор у “Бацькі”. Сьпешна.

(...) Такім чынам, аднова польская абярнулася станам вайсковым. Тэлефон на кватэры адключаны. Апошні званок быў учора вечарам, з Мінску. Ада, сястра, нібы штось прадчуваючы, з непрыхаваным сумам у голасе пажартавала на развітанне: “Золатка, глядзі ж там...” Сягоньня ж спрабую праз іншыя каналы пераказаць у Маскву, Соні, суцэсальны сігнал: усё будзе добра, не хвалойся.

14 сьнежня.

Тая ж мітульга – гэтым разам у “стане вайсковым”. Праўда, мая дзялянка не зьмілітарызаваная пакуль што, хаця і абумоўлена суверэнітэтам гаспадароў. Але ж не пра іхнюю краіну сказана – “państwo jest wszystkim, a pańd niczym”¹⁶ (здаецца,

Норвід Цыпрыян). Аднак, уважай, Насарожа. Маглі ж з табой і пры звычайных умовах абысьціся надзвычайна, тым больш – цяпер. Адзіны клопат: урагаваць бы набыткі свае беларускія – адбіткі, канспекты, нататкі, кнігі. І, зразумела, гэты вось дыярыюш, пакуль не трапіўся да сейфа каторага з Міністэрстваў (Любові, Братэрства, Справядлівасці, Праўды) – разам, дарэчы, з ксеракопій Оруэла. Рамана-прагнозу.

15 сьнежня.

А тым часам народ “радзімы васілька” вярнуў сабе Паэта (помнік Багдановічу). Пытаецца пра характар, нацыянальны тып беларуса? Прыгледзьцеся да нашых помнікаў. Да Сымонавых лапцяў (пл. Якуба Коласа), да кія дарожнага Купалы (у ягоным скверы), урэшце – да васількоў Максімавых, навечна застыглых у бронзавай руцэ. Да абвугленых комінаў Хатыні – пра іх многа гаворана. Словам, сымбальнаў нашае працавітасці, паэтычнасці, неўміручасці балеснай дастаткова, каб не хлюпаць і не кідацца ў роспач ад “далакопнага” глуму.

17 сьнежня.

На гонкай, скрозь вірлівай Маршалкоўскай гэтым разам надзіва ціха і прасторна. Жаўнерна-міліцыйныя патрулі прыпыняюць рэдкія аўто. Патрульных салдацікаў паненкі ў кажушках-міні частуюць гарбаткай з тэрмасаў. І тым і другім весела і, відаць, лірычна. У кіёсках сьвежыя газеты, у кнігарнях харошыя кнігі – ёсьць што глядзець, чытаць, набываць. Словам, “стан вайсковы” па-польску. Дай Божа, такім яму, лагодным, чалавечым, і адысьці ў мінулае...

Аднак... З вячэрніх паведамленьняў: у Катовіцах, на шахце “Вуек” пралілася кроў – сямёра забітых “забастоўшчыкаў” і некалькі дзясяткаў параненых з боку “siłi rowzNedkowych”¹⁷. Памаўчым...

— Алексей Константинович, может, я чем-то обидел Вас, оскорбил? Поверьте, ничего подобного и в мыслях не было. Простите, если что...

— Я, Василий Васильевич, терзался такой же тревогой. Искал повода повиниться перед Вами.

І абодва чыноўнікі (першы з іх – начальнік), наўрад ці праз парады Карнегі, падалі сабе рукі. А Леанід Ільч няхай свае 75 сьвяткуе спакойна – нават, калі б віншавальная тэлеграма з Варшавы не ўзварушыла юбіляра.

22 сьнежня.

Трэба выкарабкацца і з гэтае ямы. Калі выберашся адсюль нармальным чалавечкам, не змалахоленым, — ня дайся, на старасць, зноў сьпіхнуць сябе ў чародны роў. Бо сіл ужо ня стане, нават на карабканьне.

Наважыцца б – і адысьці, рынуць назаўсёды “тэатр” рытуальны. Вярнуцца ў сьвет – дзе слова азначае дзела, а дзела слова акрыляе.

Вечарам. Зноў пад вакном пралязгаталі чолгі... Палякі, аднак, ня трацяць гумору і ў стане вайсковым”. Сусед – да балонкі (разгаўкалася): “Марта, rvzestac, bo сік internuj№!”¹⁸ І – традыцыйна – да вігілійнае вячэры: “Сьвежага карпа на Каляды, бадай, не забракуе на кожным польскім стале” – нават амаль пры спаралізаванай гаспадарцы, “вымеценых”, апусьцелых прылаўках.

1982 год

6 студзеня.

Гасыявалася на вуліцы Тамцы хораша і весела, па-навагодняму. “Зусім іншы чалавек каля жонкі...” – жартавала Зіна-гаспадыня. Трэба аднак зноў ў свае вярыгі: цярець і працаваць, адлічваючы апошнія месяцы свайго “дыплямацтва”.

...Аднак мне Мінск чуён – ён скрозь гаворыць: “...днём чакаецца чатыры градусы марозу. Сьнег. Мяцеліца. Зараз сем гадзін, сорак мінут. Добрай раніцы, дзеці!... (..) Падчас стойлавага ўтрыманьня жывёлы – мы, асьнежыцкія даяркі...”.

Не сьціхай, Беларусь дарагая. Нават “стойлавае ўтрыманьне” тут успрымаеш як гаючую музыку.

12 студзеня.

Наскокамі – да Нарадовай бібліятэкі. Купалаўскі зборнік “Шляхам жыцьця”. Перавыдаць бы да 100-годзьдзя. Замест прылізанага прафесарскіх рэляцый няхай бы знову грукаеў Паэтаў голас – да прышчэмнага, змоўчанага, забранага Краю:

Ні сьвятых дуброваў,
Зьніч пайшоў з вадой,
Загасьціў лад новы
Ды ня той, ня свой.
З мінуўшых дзён

19 студзеня.

Там жа, у Нарадовай, трапілася на вочы спагадлівае беларусам слова яшчэ аднаго паляка, а дакладней — ліцьвіна Ліманаўскага: “Ці беларускі люд здолее ўтварыць асобны народ?”. Тады, у 1912-м, Нестару польскага сацыялізма самому адказаць адназначна на пастаўленае пытаньне было, мабыць, кляпатліва. І ўсё ж пачуцьцё веры і такту падказала нашаму магутнаму “краёўцу” аптымальнае рашэньне: “Co do mnie, to wierzk w przysziońj narodu biaioruskiego”¹⁹ (Крытыка, 1912, wrzesiec, S. 71).

Наогул жа – сумна. Скрозь усё тая ж мітусьня кшталту “ваш выход, артист...” І нічога не папішаш – трэба выходзіць “гжэчным, усмехнентым”. Ды і Соніна вестка затрымалася дзесьці ў дарозе.

20 студзеня

“От стихии чумы Пушкин, говорят, искал спасения не в молитве и не в пиру, но в песне”. Так бы і нам: стыхіі зла – сваю, прыгожую, стыхію. Не расплывацца ў дарэмшчыне, марнасьці, але ўзьнімацца над пошасьцю. Натуральна, калі сам ты – паэт і здатны ўскрыліцца, падобна Цветаевай. Перамагла ж яна, жанчына, безнадзейную распач гармоніяй пакутнай характва. Няхай сабе ў парнасьніках ня ходзіш, але “мыслить и страдать”, да горняга кіруючы пагляд, ніхто, нішто й табе не перашкодзіць.

Паштоўка з Вільні ад Людвікі Антонаўны Войцік. Далікатнае, шчырае слоўка. Празрыстае, як і сьветлы, праменны твар здарожана-нястомнае “нашаніўчанкі”. Папытацца: ці не яна, часам – выканаўца ролі жабрачкі ў Аляхновічавай п’есе “На Антаколі” (афіша з Вільні, 1920)? Што яшчэ магла б дадаць да ўспамінаў пра Івана Луцкевіча?

24 студзеня.

У варшаўскай Гарадской бібліятэцы на вул. Кошыковай. На стэндзе новых паступленьняў – чародны “Неман” з кранальнаю на вокладцы выявай: Максім Багдановіч і Зоська Верас. Гартаю “Варшавское слово (1920, 27.04): “За особым беларуским языком я признаю все права, как за всяким другим литературным языком”. Ісьледам – нязводна-прыкрае “але” наконт нашага, нібы прадвызначанага скону: “Белорусский язык столь близок языку великорусскому, что ему навряд ли удастся удержаться рядом с этим, последним”. Што сказаў бы сёння дзядзька Бадуэн дэ Куртэнэ? Мо і ўхваліў бы нашу трывучасьць?

6 лютага.

Брама “стану военнаго” трошкі прыадчынілася. Бібліятэка зноў працуе. Вык-раў шматок часу і пагартаў гадавікі “Нашай Нівы”.

Цішкі Гартнага прысьвячэньне Івану Луцкевічу, Купалава паэма “На дзяды”, верш “Брату – беларусу”; зьверыў дома з “Творами” – няма! Чаго ж бянтэжыліся ўкладальнікі-выдаўцы? Няўжо паэтавай рэвалюцыйнасці?

Забылі ўсё, згубілі долю,
Зьмяшалі слова цвёт з гразёй
І запрадаліся ў няволю,
З душой і скурай счэзылі ў ёй.

Так яно было з народам зямлі забранай. Было? Рускія выдалі “поўнага” Пушк-іна, “поўнага” Гоголя, нават – Дастаеўскага.

Калі ж мы, агораўшы сённяшніх Валувых, дачакаемся свайго “поўнага” Ку-палы? Але ж да паўнаты-такі набліжаемся:

Паўстаньце, рабскія натуры,
Пакіньце свой адвечны сон,
Загаманіце віхрам, бурай,
Каб ажно дрогнуў ваш палон!
Прарок

Толькі “рабскім натурам”, зрэдка аплочаным, куды дагодней кадзіць Купалу панегірыкамі, чым жыць і пакутваць па-купалаўску.

17 лютага.

Ратаваўся тамсама – у кніжных сховішчах. Сёння – над лістамі Віктара Гаму-ліцкага. Спадзяваўся хоць слоўка пра Беларусь (некалі ж ён так спачувальна заў-важыў нас, сярмяжных) – нічога. Ветлівая і руплівая пані Марыя з уласцівай кабетам-кніжніцам мяккасьцю ўзялася “вадзіць” мяне па каталогах, паказальніках, прыгадаўшы “еднаго дэцеклівага бадача з Міньску” (Мальдзіс? Хто ж яшчэ з на-шых дацеклівых затрымліваўся тут?). словам – заўтра разгорнецца папка з лістамі Яна Луцкевіча.

10 сакавіка.

На рэдактарскім стале, загрузаным кнігамі, часопісамі, рукапісамі – грудка беларускіх выданьняў. Гаспадар кабінета падымае абэроч, нібы ўзважваючы, ча-тыры, з каштанавымі вокладкамі тамы. “Янка Брыль, як пан бачыць, не забывае нас. Збор твораў менавіта ад яго атрымаў”. Далей пан Э. пачынае перакладаць выданьні таўсьцейшыя, танейшыя, падаючы пры кожным з іх прозьвішчы: Куляшоў, Вярцінскі, Сіпакоў, Казько. Потым расхінае зеленаватага колеру папку, дастаючы некалькі старонак машынапісу. – “З Лодзі паэт Хрусьцялеўскі, — мабыць, пан яго ведае, — даслаў некалькі сваіх перакладаў з Танка, Панчанкі, Бічэль-Зачнетавай. Так што сёе-тое маем да юбілейнага нумару. Не стае, праўда, Быкава, ведаю яго асабіста, але Быкаў шырока перакладзены ў Польшчы”.

Далей наша гутарка пацякла спакойна, нетаропка. Пан Эўгеніуш разглядае прынесеныя госьцем беларускія навінкі выдаўнічыя – Броўкі, Брыля, Гілевіча, Караткевіча. Затрымаўся на прадмове В. Быкава да двухтомніка аўтара “Каласоў пад сярпом...”, ажыўлена зазначыўшы: “Вось і добра, дамо ў нумар штось з Карат-кевіча разам з Быкаўскай прадмовай. І аўтара “Сотнікава” не абыздем, і “прад-стаўніцтва” літаратурнай Беларусі паўнейшым будзе”. Разам сышліся на думцы,

што вось яно, беларускае слова мастацкае – багатае, толькі выбірай. Ёсьць з чаго выбраць, ёсьць што паказаць.

Цёпла і хораша гаманілася нам абодвум. Што гэтаму спрыяла — цяжка сказаць. Можа, непасрэднасьць гаспадара – ненатужлівая, далікатная, пры якой і слухаецца добра, і гаворыцца ўсмак. А можа, тая самая “крэсэвасьць”, якая ў ягоным, паляка сэрыцы, зарубцавалася ня толькі пакутлівым успамінам аб першай сваёй пакінутай радзіме, але занялася на ўсё жыццё ціхім цяпельцам дабрыні і павагі да людзей адтуль, з беларускага краю?

6 красавіка.

“Пан Тадэвуш па-беларуску” (Przyjaźc, 1982, № 3). Пані Веслава датрымала слова, прынамсі ў загатоўку. Хаця Браніслаў Тарашкевіч, пакуль абеларушваць Міцкевіча ў цэлі турэмнай, змагаўся для беларусаў не за “арыентацыю на дзяржаўнасьць ім больш прыхільную”, але за ўласна беларускую, незалежную дзяржаву. Але пакуль дзякуй і на гэтым.

12 красавіка.

“Прамова” начальнікам забракавана. Затое – Соніку сонечны, не па сёньняшнім дні слотным, сіберным, ліст. Не пасьпеў да “Паланэза”, каб пераказаць праз каго прама ў Маскву. Няхай бы пакутніца-суцяшыцелька мая акрылілася, уцешылася. Ад Дворца Цэнтральнага падаўся пешкі далей – ціхай, чыстай, не залюдненай Варшавай сьвяточнай. На вуліцы Сенатарскай – дзьве, адна супроць другой, прыкметы “польскага” пейзажа: Інститут рускаго языка. Филиал в Варшаве (каму даспадобы іншаземныя філіялы?) – пад агульнай шылдай Дому савецкай навукі і культуры. А наўскасяк – касьцёл францішканаў-рэфарматараў. У капліцы – нагробкі мемарыяльныя “загінёных за вольносьць” Айчыны: ахвяры Дахаў, Бухенвальда, Асьвенцыма і... Катывіні, Старабельска. На другой “табліцы памянтковай” – яшчэ выразней, жудасьней: “Zamordowani przez sowiety”. Што ж, чытай і “мільч”, прапагандыст “пшыязьні радзецка-польскай”.

Надвячоркам – на Празе, у цэркаўцы праваслаўнай. Тры сьвечкі памінальныя – маме, дзядзьку Андрэю, Янку “Моцарту” (Няборскаму). Перахрысьціліся, памаўчалі, трошку сущішней, спакайней стала. Кесару кесарава аддамо ў панядзелак. Нядзельку, Божы дзянёк, да таго ж сьвята набожных палякаў, усьцеражэм ад хцівасьці.

Чытаньне. Жыццё сьвяшчэннамучаніка Кіпрыяна, епіскапа Карфагенскага: “Молитва и чтение да будут твоим постоянным занятием; и будешь ты то сам беседовать с Богом, то Бог будет беседовать с тобою. Да поставит Он тебя в твоих заповедях, да управляет Он тобою. Кого Он обогатит, того никто не сделает скудным”. Прышошы на месца пакараньня, сьв. Кіпрыян сам распрануўся, стаў на калені, памаліўся, багаславіў народ, завяшчаў 25 дынараў кату-выканаўцу прысуду і, завязаўшы сабе вочы, нахіліў галаву пад меч ката (Бахметьев А. Н. Избранные жития святых. Изд. 14-е. М., 1897).

23 мая.

У Базыля Белаказовіча.

— Добры дзень, пане прафесару. Ня майце жалю за маю “панскасьць” (замест “towarzystwo”). Гэта – ад цеплыні, незмушонасьці, пераказанай, дарэчы і ў паштоўцы Зоські Верас, – мабыць, апошняй з жывых нашаніўцаў.

— Так, — жвава, цяплеючы паглядам, падзначыў прывітаньне гаспадар кватэры. — А ведаеце, — працягваў ён, — ваша – таксама адтуль, з нашаніўства.

— Не кажьце! Вось думаю і шкадую, што за тры гады свайго “прадстаўніцтва” замала эксплуатаваў беларускі рэсурс прафесара.

— Што вы? Цалкам наадварот! Апошнім часам толькі і гаворкі пра зьвіхненне на пункце беларускім. Нехта пажартаваў нават: каб таму прадстаўніку-беларусіну болей магчымасцяў – патрапіў бы і Расію да Беларусі далучыць.

І абодва мы, прыязна сьмеючыся, падаліся ў праём пакоіка, застаўленага кніжнымі стэлажамі...

26 мая.

Божа літасьцівы! Няхай бы дзетак нашых навучалі паводле “Дон-Кіхота”.

“Перш-наперш, сыне мой, табе трэба баяцца Бога, бо ў страху Божым запарука мудрасьці; будучы мудрым, засьцеражэшся памылак. Па-другое, зазірні ў сярэдзіну сябе і пастарайся пазнаць, пазнаньне ж гэтае ёсьць найцяжэйшае з магчымых. Пазнаўшы самога сябе, ты ўжо ня будзеш надзімацца, быццам жаба, што наважылася параўнацца з валом; калі ж і будзеш – то, падобна паўліну, які зьбянтэжана хавае свой пышлівы хвост, згледзеўшы брыдкія свае ногі, міжволі будзеш падціскаць хвост вар’яцкае свае пыкі (памятаючы, што ў родным краі ты калісьці пасьвіў сьвіней).”

11 чэрвеня.

Канфэрэнцыя навуковая ў Варшаве на 100-я ўгодкі Янкі Купалы і Якуба Коласа. Беларускае слова згуртавала багата народу – польскую прафесуру, пісьменьнікаў, студэнтаў-славістаў. З Менску прадстаўнічая дэлегацыя: Алег Лойка, Уладзімір Казьбярук, Леў Шакун.

18 чэрвеня.

Мне всё равно теперь.
Клубится Енисей,
Звезда Полярная сияет.
И синий блеск возлюбленных очей
Последний ужас застилает...

Строфы Ахматавай, ацярушаныя вострым смуткам язьміновым з Жалязовай волі і шчымлівымі гукамі Шапэнавага нацюрна. Сонік, пагасьцяваўшы трохку, зноў падалася ў Маскву, пакідаючы самотніка на кірмашовым вэрхале.

19 чэрвеня.

У Познані – Targi (кірмаш). Кантрасты, купля – продаж. У Савецкім павільёне – бадзёрыя рэфэраты пра дасягненьні гаспадаркі, багаты вопыт Краю Радзецкага. Словам – “выставка достижений”. А вось пачаставаць польскіх гасьцей з ТРР-R²⁰ “вопыту” ў гаспадароў павільёна забракла. Урэшце было не да тостаў. Зьбег дачасна ў кніжны сьвет – балазе тут, над Вартаю, багаты. Фонд беларускі ў мясцовай бібліятэцы таксама варты ўвагі.

27 чэрвеня.

З Беласточчыны (пра яе – асобна) прывёз апавяданьні Анатоля Кудраўца. “Чарэнь ля коміна была яшчэ цёплая, і ён адсунуў пасьцілку, дастаў нагамі да голай цэгля. Пазіраў у столь, у тое месца, дзе цямнее дзірка ад выбітага сучка ў дошцы. Кастусь ведаў, што ў гэту дзірачку нанач уцякае спаць павучок. Гэта яго домік!” Захацелася панесьці і Кудраўцова, і сваё ціхае нявысказанае слова на сьцежку паляваю, атуленую густымі жытамі наліўнымі. Вяртаючыся нясьпешна да пачатку свайго і канца. Чарэнь ля коміна... Чарэнь... Вытлумачце, паспрабуйце, перакладзіце вось гэтыя два гукі. Усяго толькі два. Паспрабуйце пранікнуць у таямніцы тае самае мовы, якая, наперакор чужацкім віхурам-буранам, скрозь ажывае, уздымае чало – са сваімі “чарэнямі”, “далі-божачкамі”...

28 чэрвеня.

Вяртаючыся ў Беласток. Доўга, відаць, аглядвацца-азірацца буду ў краіну спакойных пагоркаў, лагчын травяністых. Да вёскі Herasimowicze, што першаснае імя сваё Герасімовічы ўжо і не вымаўляе. А ўрэшце, скуль табе ведаць, дыплямата? Ты ж да герасімовіцкіх хлапчукоў і дзяўчынак адазваўся ро-polsku. Нават у харцэра, што, стрункаю выцягнуўшыся ў варце ля помніка герою Купавіну і дапытлівымі вачыма нібы чакаючы твайго запытання, гатовы быў, здаецца, на кожнае тваё слова адказаць дзіцячай шчырасцю, — нават у таго хлапчука з валошкавай хмурынкай у позірку ты не запытаўся: “Чый жа будзеш, такі стройны, чыста салдат?” А прамямліў дзеравянна-казённае: “Jak się nazywasz?” Што толку з значка (радзецкага), прычэпленнага падлетку на грудзі госьцем з Амбасады? Не адазваўся да дзяцей беларуска-польскіх па-беларуску. Не выпадала. Мо таму, што і дзеткі да гасцей чыталі па-руску? Мне ж па-беларуску не выпала, по-руски не схацелася. Што тут скажаш? Вунь на Гродзеншчыне, побач, цераз граніцу, ёсьць толькі “Гродненская правда” – а праўды нашае пакуль ня бачна, не чутна.

18 верасня.

Як спытаюцца: што рабіў ты, Насарожа, у Польшчы? Нашто гэтулькі часу выдаткаваў?

— Усяго, скажу, “нарабілася”: лухты поўныя карабы і... жменька сонечных промяў.

— Пакажы хоць з адзін той праменьчык.

Вось тады разгарну плакат польскі і – маецца: Дні літаратуры беларускай у Польшчы. Наша роднае слоўка, лірычнае, дзяржаўнае, абок суверэннага польскага Dni literatury białoruskiej w Polsce.

“К наградзе на прадставлен” і на шыю нічога мне не павесілі. Але ж і мяне не вешаюць. Нават дазволілі ехаць у Мінск на міжнародную канферэнцыю “Славянскія культуры...”. Зірнула хмурае начальства на паперу-запрашэнне і, стрымліваючы расчараванне, (“Ну вот ещё. Тут изучать, анализировать обстановку кризисную, а ему в голове некая славянская культура...”), усьміхнулася:

— Что ж, езжайте, я не возражаю. Только не вздумайте оставаться в своём Минске.

Мілы мой Пасол! Як жа хораша пажартавалася Вам наконт “майго Мінску”.

Учора Юрка Туронак падараваў дыялогі Сакрата-Платона (“Палітэя”), пераказаныя з Беластока другім Сакратам, беларускім:

“Ці гэта прыгожа для чалавека — гаварыць пра нешта, чаго ён ня ведае, быццам ведае? Не, — калі быццам ён ведае, ён ня мае права чыніць гэтага, але ён можа сказаць тое, што ён думае, як свой пункт гледжання”.

Вось і выкажы свой пункт гледжання: Купала – беларускае слова аб чалавеку і чалавецтве. І дыбай сабе далей.

10 кастрычніка.

Беларускія пісьменьнікі ў Варшаве. Стрыманасьць сялянская, зямная лагоднасьць. Максім Танк – прытомлены, відаць, юбілеем, але зусім не п’едэстальны. Юпітэр, тэлекамеры, здаецца, бянтэжылі Паэта.

У гатэл, раячыся наконт заўтрашняе прамовы: “Тут васьм хлопцы падрыхтавалі невялічкі тэкст, мінут на пяць... І разгарнуў лісткі з вучнёўскага сшытка: “Дарагія польскія сябры. Дазвольце перадаць вам прывітаньне на той мове...” “Дык як выступіць – па-руску ці...” “Па-польску”, — нападўголасу, але цьвёрда зазначыў пан Фларыян, “танкавед”. “Па-беларуску — Яўген Іванавіч!” – не ўстрымаўся радца

Амбасады. І госьць павёў павесялелым позіркам: “Вось і добра”. Юзаф Озга-Міхальскі не пярэчыў. Паэты паразумеліся.

11 кастрычніка.

Тым часам у Мінску вось-вось падаць голас яшчэ адзін навародак беларускага адраджэньня (мы скрозь нараджаемся і адраджаемся) – альманах “Спадчына”. Будуць у ім “Тутэйшыя” Купалы, успаміны Зоські Верас-Войцікавай. Адам Мальдзіс падаў навіну як штось звычайнае, дадаўшы другую, ня менш кранальную вестку: з Новага года штотомесячнік пачне выходзіць – “Мастацтва Беларусі”.

Іншы, сумнейшы, аповед Вячаслава Адамчыка. На месцы вёскі Сяліба, спаленай, як і Хатынь, цяпер залажылі саўгас “Новае Палесьсе” (“Новое Полесье”). Людзі туды наезджаць не з Беларусі, з бясхлебнага “Нечэрноземья”. Ні мовы нашай там больш не чуваць, ні песьні. На зямлі, на касьцях беларускіх паўстае штось новае, нясвойскае. “Вось яшчэ тэма”, — скрушліва ўздыхнуў пісьменьнік.

Але ж браты-палякі *dalej siodki* *rodzimy biaiogusinom*²¹ ды яшчэ авацыямі адарылі “захопнікаў”. Як жа ўзьнёсла, расьпеўна і чыста ў варшаўскай Зале Кангрэсаў гучала Купалы-Коласа-Танка слова, песьня беларуская (хор Дрынеўскага). А вы кажаце, панове, памірае мова наша. Яна сама пачынае сваё ўзыходжаньне – з сядзіб і сляіб у палацы, на плошчы.

15 кастрычніка.

Сумнаватае неба, колеру позьняй незабудкі. На Макатоўскім полі палаюць клёны. Трошку пабегаў і паспакайнеў. “А дні ідуць”. Хаця... На Гуце Леніна застрэлены хлапец, дэманстрант. У краіне скрозь неспакойна. Polska... Любоў мая, крыўда, надзея, трывога. Роспач мая, маё сучашэньне. Адна Польшча страйкуе. Другая – чытае беларускія вершы, апладзіруе беларускай песьні. Трэцяя – тужліва, балесна ўздыхае, *majNec doNjz gadaniny i stania siodki w kolejkach*²². Разнастайная, кантрасная Польшча...

17 кастрычніка.

Дні беларускай культуры закончаны і аб’яўлены распачатымі: іначай, будуць перманентнымі (Ю. Озга-Міхальскі). Паехалі пісьменьнікі дахаты. Са мною – томік Танка, з кранальным дарчым надпісам аўтара. Разьвітальныя абдымкі магутных ягоных рук і вобраз буйнае грывы, вадаспадам навіслай над прытомленым чалом Паэта. Тут слова паэт – штучнаватае. Проста — хлопец з нарачанскае вёскі Пількаўшчына, які некалі выправіўся Віленскім шляхам “шукаць Беларусі”. І ўжо паўстагодзьдзя нясе на магутных плячах крыўды і радасьці свае Радзімы. Са мною журботны пагляд Адамчыкавых вачэй і сучіснае слова падтрымкі: “Посьпехаў табе, дружа”. Спачувальная рэпліка Івана Чыгрынава: “Нешта ёсьць у табе трапяткое”. Далікатная рэмарка Грачанікава: “Шчырасьць – заўсёды пакута”. Хоць сам ён, мабыць, ня псіх-адзіночка, а роўны, гульлівы ручай. І Мальдзіса стрыманы голас: “Шукаць, не спыняцца”. Патрыятычную лірыку Купалы ў “Спадчыну” гатовы прыняць, хоць на два аркушы. Новая мая, сьвежая крынічка. Астуджвай сьцюдзёным млосныя комплексы і працуй – як працуюць Адамы, Юркі, Сьцяпаны. Вось яны, дні – канцы і пачаткі.

9 снежня.

Пасьля скону Бранеўскага пасівеў яго сабака і неўзабаве падаўся за гаспадаром. Жывыя сябры паэта дасюль ажыўляюць вобраз Першамайстры, чалавека па-плодску слабога (кожны хварэе па-свойму...) і мужага. Мужнага ў сваім выбары, сумленнасьці. Былы афіцэр-легіянер, Уладзіслаў Бранеўскі з гонарам насіў вышэйшую адзнаку свае жаўнерскае сьмеласці – ордэн “Віртуці Мілітары”. У 1920-м на польска-

савецкім фронце, недзе над Бугам, паручнік Бранеўскі падняў у атаку свой узвод... Рышард Дабравольскі распавядаючы пра гэты далёкі эпізод, нібы папярхнуўшыся, павёў позіркам у бок радзецкага госьця-дыпламата: “Nasz uwczesny wryg, wryg w cu dzysiowie, a dzisiejszy sojuznik...”²³. Прыйшлося тлумачыцца і “представителю” – перад аратарам і слухачамі-палякамі, удзельнікамі паэтычнае вечарыны:

Proszk pacstwa. Jestem synem narodu, do ktyrego woiai Broniewski o prayjacielsk№ dioc – “Podaj mi diogij, Biaioгуи, podaj mi dioc, Ukraino...” Otyi w tym, biaioruskim narodzie nie pamikta sik za co Broniewski otrzymai “Wirtuti...”, oile w ogyie wiedz№, ie posia dai takie zaszczytne odznaczenie. Natomiast pamieta sik dobrze pokion nowej Ludowej Polski, dokonany przez wielkiego Poetk wobec Rewolucii Paudziernikowej. Co do mnie, nie doznaiem od Polski i adnej wrogosci. Doznaiem natomiast i nadal doznajk samej Prayiaцni, aczkolwiek nie samej przyiemnoцci. Bo kto powiedziai, ie przyiaцc ma ski adaj sik z samych siodkich rzeczy? Nie brak tu i rzeczy garzkich, niekiedy bardzo ostrych²⁴. Дык вось, шчырасьці й неспакою ў сяброўстве вучыўся я ў паэта Бранеўскага.

Публіка? Выслухала пабляжліва, нехта нават нясьмела плескануў у далоні. Шырокая ўсьмешка пана Рышарда азначала і яго задаваленьне і, магчыма, супаканьне – маўляў, не зьбянтэжыўся госьць савецкі. Дамовіліся спаткацца. Цяпер жа, натуючы, пашкадаваў: навошта было аж так “надзімацца”? Чаму ж не падзякаваў на разьвітаньне трапяткім словам таго ж самага Рамантыка з-над Віслы: “Niech wam szumi, winlanie, sosnowo wiatr...”²⁵.

21 сьнежня.

Апошняя, мабыць, “імпрэза” на Фоксаль, 10 (Дом савецкай навукі і культуры). Сьпяшаўся, па звычцы, амаль скамянелым, устрывожаным. І вяртаўся незвычайна – вычарпаным і шчасьлівым. Чаму? Гучала там рускае слова, польская песня, латвійская, азербайджанская і... беларускі верш. Сівы, пад гусьляра, Путрамант, прыгадаўшы першае сваё спатканьне з беларускім паэтам Максімам Танкам, ня гэтулькі прачытаў, колькі выдыхнуў – прыцішана й выразна:

Ну што, кажы, што у вас чуваць? –

Пачаў стары пра сенажаць,

Успомніў жыта і авёс...

А вочы мокрыя ад сьлёз.

І, уздыхнуўшы глыбей, пайшоў далей адлічваць для прыцішанай залі гранёныя вострыя словы:

Ня плач! Мы вернемся вясной

І ў поле выйдзем грамадой,

Сустрэнем новы ўсход зары, —

Не плач і не бядуй, стары!..

Падагульніў пан Ежы сваё нязвычайнае чытаньне проста і шчыра: “Po-biaiorusku tuwiж nie potrafik, a ten wiersz ramiktam. I to jest siia poezji²⁶”. Так вось у Варшаве адгукнуліся на 60-гадовы юбілей “Краіны 100 народаў”. Майго народа – таксама.

29 сьнежня.

— Так что будем делать в Москве?

-- Пакуль ня ведаю, што буду рабіць. Затое, чаго ня буду — ведаю. Лёгка сказаць. Перад ад’ездам сюды заракаўся таксама.

“Гісторыя салдата” Стравінскага-Афанасьева ў Тэатры Велькім (з Соняй). Яшчэ адзін напамін-зарок: можна забаўляць сваімі песнямі нават д’ябла. Толькі скрыпкі

свае не аддай, не прадай. Інакш – бяда. Аднак жа паспрабуй, разьбярыся, вычуй – дзе да цябе д’ябал горнецца ў прыцельскіх шатах.

3 – 4 студзеня 198 г.

Скрынкі з кнігамі, папкамі. Пісьмы, даручэньні сябрам (ёсьць яны!) гатовыя. Прыхіліць галаву на часінку – перад апошнімі, разьвітальнымі візітамі. Каля 6-й раніцы. Завурчэла, зашумела Траса Лазянкоўская...